

АГЕНТИ ЗМІН

*Катерина Ключко
Лариса Колесник*

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

МИСТЕЦТВО
ТВОРИТИ
ЗМІНИ

Київ - 2020

УДК 374
Г 87

Громадянська освіта: мистецтво творити зміни / Ключко К., Колесник Л. – Київ :
Компринт, 2020. – 74 с.

ISBN 978-617-7890-30-9

Матеріал підготовлений у рамках проєкту «Підлітки змінюють громади в Україні через громадянську освіту» («Teenagers transforming communities through civic education»). Проєкт реалізують: Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», Національний центр «Мала академія наук України», Благодійний фонд «Агенти змін», Молодіжна ініціатива «Серце в долоньках» за фінансової підтримки Фонду демократії ООН (UNDEF) упродовж 2018–2020 рр.

Видання публікується українською мовою в друкованому й електронному варіантах. Електронну версію видання представлено на сайті ГО «Центр “Ейдос”», НЦ «МАНУ» і на сайті Школи «Агенти змін» <http://agencyzmin.org.ua/>. У друкованому вигляді видання розповсюджується безкоштовно. Дозволяється поширювати тексти з посиланням на джерело.

Дослідження:

Катерини Ключко, дитячого психолога, засновниці Школи громадянської та волонтерської участі «Агенти змін», аспірантки кафедри психології НаУКМА

Лариси Колесник, експерта з професійного розвитку вчителів, доцента, кандидата педагогічних наук

Редагування: **Орисі Грудки**, **Ірини Браташук**, **Олега Нечипоренка**

Дизайн та верстка: **Івана Юрчика**

Укладач: **Ірина Колотило**

З М І С Т

РЕЦЕНЗІЯ	4
ПЕРЕДМОВА	6
ПРО АВТОРІВ	7
ВСТУП	8
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
РОЗДІЛ I. ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ	
1.1. Формальна освіта: громадянська освіта в рамках концепції «Нова українська школа»	13
1.2. Неформальна освіта: загальний огляд міжнародних проєктів і програм з громадянської освіти в Україні	18
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ШКОЛИ «АГЕНТИ ЗМІН» – ЕФЕКТИВНІ ПРАКТИКИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ	
2.1. Вступ	24
2.2. Що таке Школа «Агенти змін»?	24
2.3. Теоретичні засади та принципи в Школі «Агенти змін»	27
2.4. Історія Школи	31
2.5. Підлітки – Агенти змін	33
2.6. Як проходить навчання у Школі?	35
2.6.1. ПЕРШИЙ ЕТАП. Цінності у світі можливостей	35
2.6.2. ДРУГИЙ ЕТАП. Від мрії до дії. Мистецтво змін	38
2.6.3. ТРЕТІЙ ЕТАП. Від локального до глобального	41
2.6.4. ЧЕТВЕРТИЙ ЕТАП. Як працює моє місто	42
2.6.5. П'ЯТИЙ ЕТАП. Навчальний візит до Італії	43
2.7. Приклади практичних вправ	45
РОЗДІЛ III. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПІДХОДІВ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СВІТІ	
3.1. Грузія	49
3.2. Норвегія	54
3.3. Сполучені Штати Америки	57
3.4. Велика Британія	62
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	69
НОРМАТИВНИЙ ДОВІДНИК ІЗ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ	71

РЕЦЕНЗІЯ

на Аналітичний звіт «Громадянська освіта: мистецтво творити зміни»

Зростання наукового і суспільного інтересу до питань громадянської освіти особистості в українському полікультурному суспільстві зумовлено сучасними демократичними трансформаціями. Надзвичайно гостро проблема позитивної ідентичності, взаєморозуміння, примирення і міжкультурного діалогу постає перед Україною, що перебуває в просторі суперечливих суспільних та соціокультурних тенденцій та викликів.

Створення умов для ефективної реалізації громадянського потенціалу молодого покоління у процесі становлення демократичного суспільства в Україні особливо нагальне і важливе. Оволодіння молодим поколінням високим рівнем громадянської компетентності є необхідним чинником у розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні.

З огляду на це звернення авторів аналітичного звіту «Громадянська освіта: мистецтво творити зміни» до проблеми громадянської освіти молоді є актуальним і важливим у сенсі реформування системи освіти. Дослідження здійснено громадською організацією «Центр політичних студій та аналітики “Ейдос”» у рамках проєкту «Підлітки змінюють громади в Україні через громадянську освіту» за фінансової підтримки Фонду демократії ООН.

Проведене дослідження мало на меті отримання повної та об'єктивної картини сучасного стану розвитку громадянської освіти в Україні, яка реалізується засобами формальної і неформальної освіти, а також вивчення ефективних практик зарубіжного досвіду освіти для демократичного громадянства. Відповідно до мети використано адекватний комплекс сучасних методів дослідження. Зокрема, контент-аналіз відкритих інформаційних джерел дав змогу авторам дослідити зміст та дидактичні особливості навчально-методичних матеріалів, що впроваджуються в українській системі освіти, і проаналізувати міжнародні наукові видання і сайти у сфері громадянської освіти молоді.

Водночас тема аналітичного дослідження має безпосередній вихід у практичну площину професійної діяльності його авторів. Отже, безпосередній практичний досвід педагогічної діяльності у формальній освіті, а також у розвитку неформальної громадянської освіти молоді в межах програми Школа «Агенти змін» значно збагатив результати дослідження. Участь авторів інформаційно-аналітичного звіту в програмі професійного зростання «Громадянська освіта для молоді: реформа громадянської освіти в школах» (2015) за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) дала змогу практично застосувати отриманий досвід з упровадження громадянської освіти в США в Україні і представити його у звіті.

Належний рівень логічного й аналітико-критичного мислення авторів виявився в логічній композиційній побудові інформаційно-аналітичного звіту, що дало змогу здійснити ґрунтовний теоретичний і практичний аналіз проблеми розвитку громадянської освіти в Україні та висвітлити ефективний зарубіжний досвід низки країн світу в цій сфері.

Теоретичним підґрунтям цього інформаційно-аналітичного дослідження стали положення педагогічних досліджень Рега Реванса «Навчання через дію» і методологія оцінки освітніх програм Джоела Вестгаймера і Джозефа Кана, що базується на типології доброякості громадянства.

Логічна композиційна побудова аналітичного звіту, що складається з трьох розділів, сприяє висвітленню задуму його авторів. Зокрема, в першому розділі здійснено узагальнення і систематизацію програм з громадянської освіти, що впроваджувалися в Україні впродовж 2018–2019 рр. у рамках формальної і неформальної освіти.

У документі представлено цікавий досвід реалізації громадянської освіти в рамках міжнародних проєктів в Україні, зокрема швейцарсько-українського проєкту «Розвиток громадянських компетенцій в Україні DOCCU», програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», програми Британської Ради для молоді з міжкультурного діалогу і соціального розвитку «Активні громадяни», польсько-українсько-білоруської програми неформальної громадянської освіти «Сусіди 3.0.», а також проєктів Української академії лідерства, громадської організації «Інша Освіта» в цій сфері.

Другий розділ інформаційно-аналітичного звіту присвячено висвітленню інноваційного досвіду Школи громадянської активності і волонтерської участі «Агенти змін». Ця всеукраїнська освітня програма має на меті виховання громадянської свідомості учнівської молоді України засобами неформальної освіти й інтерактивної методики. Безпосередній досвід участі ініціаторів проєкту в програмі стажування «Виховання громадянської свідомості молоді в контексті освітньої реформи» («Youth Citizenship: Civic Education Reform in Schools») у рамках проєкту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Навчальні програми професійного зростання» у 2015 р. було покладено в основу діяльності школи, і саме це спонукало до налагодження співпраці з Національним центром «Мала академія наук України». У розділі детально висвітлено оригінальну методику школи і основні напрями її поетапної реалізації.

Без сумніву, надзвичайно цікавим і пізнавальним є здійснений у третьому розділі аналітичного звіту аналіз сучасних світових трендів у громадянській освіті на прикладі досвіду таких країн, як Грузія, Норвегія, США і Велика Британія, освітні системи яких вдало поєднують стратегічне бачення ролі громадянської освіти із сучасними методологічними підходами й успішними практиками її реалізації у контексті формальної і неформальної освіти. Належної позитивної оцінки заслуговує іконографіка і нормативний довідник з громадянської освіти.

Авторами інформаційно-аналітичного звіту чітко охарактеризовано нормативно-правову базу і на підставі аналізу успішних практик в Україні та інших країнах світу актуалізовано завдання громадянської освіти особистості в умовах реформування нової української школи і викликів українського багатокультурного суспільства.

Важливим у контексті освітніх реформ в Україні є висновок авторів документа про те, що актуальною тенденцією в реформуванні системи освіти різних країн світу є надання громадянській освіті пріоритетності в навчальній програмі як наскрізній змістовій лінії, що інтегрована в зміст різних навчальних дисциплін задля формування в учнів ключових компетентностей. Розробники звіту наголошують на актуальності теми глобального громадянства, що має бути інтегрована в зміст громадянської освіти України.

Отже, рецензована праця в теоретичному і практичному вимірі представляє внесок у розвиток проблематики громадянської освіти в Україні в сучасних умовах. Незважаючи на викладені в документі концептуальні й теоретичні засади громадянської освіти, звіт має достатній практичний рівень, аби зацікавити широку аудиторію стейкхолдерів громадянської освіти – старшокласників, студентів, вчителів, викладачів, методистів і батьків.

Водночас здійснений у документі аналіз стану розвитку громадянської освіти в Україні може бути об'єктом зацікавлення міжнародних дослідників та організацій. Сформульовані рекомендації дають змогу українським і зарубіжним стейкхолдерам критично переглянути стан громадянської освіти в Україні задля подальшого ефективного розвитку цієї сфери.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор

П. В. Вербицька

ПЕРЕДМОВА

У руках ви тримаєте аналітичний звіт, що став результатом багаторічної роботи з розвитку неформальної громадянської освіти в Україні, здійсненої Школою «Агенти змін». У ньому досліджено ситуацію щодо розвитку і впровадження громадянської освіти в Україні та світі.

Упродовж п'яти років ми, команда Школи «Агенти змін», разом з Національним центром «Мала академія наук України», Центром «Ейдос», Благодійним фондом «Агенти змін» та Молодіжною ініціативою «Серце в долоньках» впроваджуємо неформальну громадянську освіту, яка знайшла підтримку Міністерства освіти і науки України, а згодом, у 2018 році, і Фонду демократії Організації Об'єднаних Націй (ООН), для її масштабування. Наша робота розпочалася у 2015 році, коли вже тривала російська агресія на Сході України, і змогла об'єднати дітей з різних куточків нашої держави навколо спільної ідеї та цінностей творення нової країни. Навчання у Школі пройшли понад 400 учнів з усієї України, втіливши близько 200 проєктів і залучивши понад 10 000 людей, особливо підлітків і дітей, до своїх ініціатив. У 2019 році наші слухачі провели уроки сталого розвитку для понад 3000 учнів по всій Україні. Лише завдяки масштабуванню проєкту у 2018–2020 роках «Агенти змін. Діти» учасники зібрали понад 200 тисяч гривень та охопили 20 регіонів.

Впевнені, що ця книжка стане хорошим поштовхом для роздумів про систематичні зміни у розвитку громадянської освіти і запровадження різних курсів і програм у навчальних закладах та освітніх установах спільно з громадськими та державними організаціями.

Катерина Ключко

дитячий психолог,
засновниця Школи «Агенти змін»

ПРО АВТОРІВ

Катерина Ключко – дитячий психолог, освітня інноваторка, кпт-консультант, тренер і розробник освітніх програм для підлітків, фасилітатор, експерт Destination Imagination (Всеукраїнської олімпіади креативності).

Має досвід роботи більше 13-ти років з дітьми різного віку. У 2009 році заснувала волонтерську молодіжну ініціативу «Серце в долоньках» (Youth NGO «Heart in the Palms»), що займається вихованням молоді через соціальне волонтерство та інноваційні методики. Протягом дев'яти років допомагала дітям вразливих верств населення в Україні, в тому числі три роки працювала над проєктами допомоги дітям, що постраждали внаслідок війни на Сході України. Засновниця та ініціаторка неформальної Школи з громадянської освіти для підлітків «Агенти змін» (2015). З 2015 року є координатором всеукраїнських проєктів для підлітків НЦ «Мала академія наук України» і директором Благодійного фонду «Агенти змін». Більше 10-ти років професійно працює у сфері благодійності, волонтерства та неформальної освіти для дітей.

Консультант і експерт з розроблення програми емоційного зростання для педагогів в освітньому процесі Центру психічного здоров'я та психосоціального супроводу НаУКМА.

Стажувалася в США, Великій Британії, Словаччині, Німеччині, Польщі, Франції, Італії.

Є аспіранткою кафедри психології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Сфера наукових інтересів: розвиток резилієнсу (життєстійкості) у підлітків, громадянська освіта, миробудування, неформальні методи навчання та емоційне зростання педагогів в освітньому процесі.

www.facebook.com/katrin.klyuzko
e-mail: kateryna.kliuzko@ukma.edu.ua

.....

Лариса Колесник – тренер і розробник навчальних курсів та освітніх програм, доцент, кандидат педагогічних наук.

Загальний стаж педагогічної роботи: більше 20-ти років.

Керівник освітніх проєктів громадської організації «Учбово-методичний науково-інформаційний центр», які тісно пов'язані з адаптацією міжнародного досвіду в український освітній простір. Ведуча і фасилітатор тренінгових груп з формування соціальної та громадянської компетентності молоді.

Консультант з розробки персональної освітньої траєкторії навчання, освітніх подорожей та професійних курсів.

За роки своєї педагогічної діяльності співпрацювала як із зарубіжними організаціями та фондами (Відділ преси, освіти та культури Посольства США, Данська рада у справах біженців, Європейська Комісія, Норвезьке агентство з міжнародного співробітництва та підвищення якості вищої освіти), так і з українськими представниками громадянського суспільства (Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», Всеукраїнська благодійна організація «Klitschko Foundation», Центр «Ейдос» та ін.).

Наставник, інструктор для тренерів з питань впровадження культури демократичного громадянства в освітній процес.

Сфера наукових інтересів: громадянська освіта, трансверсальні компетентності, освітні технології, підвищення кваліфікації вчителів.

www.facebook.com/umnits
e-mail: laroka.merit@gmail.com

.....

ВСТУП

Актуальність демократичних перетворень в освіті зумовлена глобальними змінами й особливостями перехідного українського суспільства. Інформаційна революція, глобалізація і нестабільність сучасного світу здійснили колосальний вплив на розвиток соціальних інститутів та практик як в Україні, так і за її межами.

Демократичне суспільство, відповідаючи на виклики сучасного світу, потребує громадян, які вміють брати на себе відповідальність та виявляють інтерес до вивчення світу і того, як світ працює поза їх оточенням. Вони можуть і справді вживають заходи для розв'язання великих і малих проблем, щоб поліпшити наш колективний добробут¹.

Розуміючи всю важливість і багатогранність виховання такого громадянина, а також складність завдання для освітніх систем демократичних держав, Рада Європи запропонувала концептуальну розробку «Компетентностей для демократичної культури» (відомої також під назвою «рамка компетентностей» (РКДК)), заснованих на принципах Ради Європи, для завдань у сфері навчання громадянськості на національному, європейському і глобальному рівнях (2017).

Динаміка суспільних змін і активне просування ідей демократії та громадянської освіти міжнародними інституціями сприяла розробці декількох підходів до просування громадянської освіти в середній школі. Донедавна в США, Канаді, Великобританії, Австралії, Італії, Португалії і низці інших країн надавали перевагу окремому предмету під назвою «Громадянська освіта» в навчальному плані. Сучасні тенденції в міжнародному освітньому просторі демонструють зміни в пріоритетах провідних освітніх систем світу, які, хоч і повільно, але все ж таки перебудовують свої програми і включають громадянську освіту не просто в зміст суспільних дисциплін (історії, філософії, суспільствознавства), а й як міждисциплінарну тему в усі предмети середньої школи. Провідними в цій сфері виступають скандинавські країни, Великобританія і США, чий досвід ми розглянемо більш детально в другому розділі.

Теоретичним підґрунтям розроблення програми інформаційно-аналітичного дослідження стали теорія Рега Реванса «навчання через дію», методологія оцінки освітніх програм (три типи «хороших» громадян) Джоела Вестхаймера (Joel Westheimer) з Нью-Йоркської школи педагогіки і професора Джозефа Кана (Joseph Kahne) зі Школи педагогіки Коледжу Мілз.

Аналізуючи різні програми громадянської освіти в США, автори розмежували їх за категоріями відповідно до типу «хорошого» громадянина, який може бути сформований за результатами проходження зазначеної програми. Виклики громадянської освіти полягають у тому, що кожен з учасників освітнього процесу має своє уявлення про те, що таке демократія, демократичне громадянство та демократичні свободи.

Як зазначають автори дослідження, для одних відданість демократії асоціюється з ліберальними поняттями свободи, тоді як інші розуміють демократію насамперед як рівноправ'я або рівність можливостей. Для одних найсуттєвіше – це громадянське суспільство, а інші пов'язують соціальні зміни зі здоровою ринковою економікою. Для одних «хороший» громадянин демократичного суспільства – це доброволець, а для інших – людина, яка бере активну участь у політичних процесах (голосує на виборах, формує комітети з метою громадського обговорення нагальних питань, бере участь в адвокаційних кампаніях). Щораз більша кількість освітніх програм, спрямованих на виховання «хороших» громадян, вирізняється широким розмаїттям цілей і методів, і в цьому немає нічого дивного.

¹ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЛЯ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТІЇ. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві. URL: <https://bit.ly/2yyGOot> (дата звернення: 10.01.2020)

У результаті свого дослідження професори Д. Вестхаймер і Д. Кан виявили, що існує три типи «хороших» громадян: громадяни з почуттям особистої відповідальності; громадяни, які активно беруть участь у суспільному житті та в житті громади, і третій тип – громадяни, орієнтовані на соціальну справедливість, які прагнуть змінювати першопричини наявних проблем.

Громадянин з почуттям особистої відповідальності є законослухняним громадянином, який працює і сплачує податки, допомагає людям, які опинилися в біді (наприклад, в результаті снігової бурі чи повені), бере участь у зборі харчів або одягу, коли до нього звертаються, і допомагає нужденним людям, добровільно працюючи в ідальні для бідних або в будинку для людей похилого віку. Він відповідально ставиться до обов'язків у своїй громаді, наприклад: збирає сміття, здає кров, здає побутові відходи на переробку, не накопичує борги, бере активну участь у різних акціях на добровільних засадах. Така людина може підтримувати благодійні програми, вкладаючи свій час або гроші в ті чи інші суспільно корисні активності.

Громадянин, який активно бере участь у суспільному житті, – це той, хто впливає на життя спільноти на місцевому рівні, на рівні штату і на національному рівні. Освітні програми, спрямовані на виховання другого типу громадянина, приділяють особливу увагу підготовці учнів до участі в колективних громадських справах, дають знання про те, як працюють державні інституції та органи місцевого управління, інші установи (наприклад, місцеві організації, церкви) і наголошують на важливості планування і проведення акцій, наприклад спрямованих на надання допомоги нужденним, або заходів щодо участі в управлінні школою. Навички, необхідні для таких колективних акцій як, наприклад, вміння вести збори, також вважаються важливими. У той час як громадяни з почуттям особистої відповідальності будуть приносити консерви для бездомних, громадяни, які беруть активну участь у суспільному житті, виступатимуть в ролі організаторів заходів зі збору харчів.

Громадянин, орієнтований на соціальну справедливість, може знайти збій в системі на основі аналізу політичних та економічних структур і шукати стратегії для зміни реальних причин соціальних проблем. Освітні програми з орієнтацією на соціальну справедливість ставлять чіткий акцент на розвиток критичного мислення та обговорення питань справедливості, рівних можливостей для всіх верств населення на основі демократичної прихильності і знаходження способів поліпшення суспільства в цьому напрямі. Третій тип гарного громадянина, можливо, найменш поширений з точки зору виховання².

Філософія громадян, орієнтованих на соціальну справедливість, і філософія громадян, які беруть активну участь у громадському житті, схожі, оскільки і ті, й інші покладаються на колективну роботу, пов'язану з життям і проблемами місцевої громади. Однак першу категорію вирізняє реагування на соціальні проблеми і критичний аналіз системи.

Освітні програми, спрямовані на соціальні перетворення, ставлять собі за мету підготувати учнів до покращення суспільства за допомогою критичного аналізу соціальних проблем та пошуку розв'язання цих проблем на рівні нормативних документів (розпоряджень, наказів, законів). Такі програми, як правило, не розглядають благодійність і волонтерство як кінцеву мету, радше дають знання про громадські рухи і про те, як змінити саму систему. Програми, спрямовані на виховання громадян, що беруть участь в суспільному житті, розвивають в учнів такі здібності та навички, щоб вони захотіли і змогли організувати збір одягу для членів місцевої громади, які не можуть його собі купити. Програми, спрямовані на виховання громадян, які прагнуть розв'язувати проблеми на основі соціальної справедливості, готують учнів боротися зі структурними причинами бідності і знаходити способи розв'язання першопричини проблем, породжених бідністю. Іншими словами, в той час як громадянин з почуттям особистої відповідальності

² Westheimer, J., & Kahne, J. (2004b). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Education Research Journal*, 41(2), 237–269. URL: <https://bit.ly/2X0hKA1> (дата звернення: 10.01.2020)

організовує доставку їжі, а громадянин, який бере участь у суспільному житті, переказує гроші на закупівлю цієї їжі, громадянин, орієнтований на соціальну справедливість, поставитиме собі запитання: «Чому ці люди потерпають від голоду?», проаналізує наявну ситуацію і, відповідно до результатів, почне діяти, щоб її подолати³.

Усі три типи «хороших» громадян мають у своїй основі залученість до суспільних процесів з різним рівнем інтенсивності. Участь у житті громади, місцевого самоврядування, штату, держави неможлива без наявності практичних знань щодо роботи системи й апробації їх через дію. Навчання через дію⁴ («action learning»), розроблене Регом Ревансом, ґрунтується на підході, що будь-які теоретичні знання потрібно апробувати через їх застосування. Інакше кажучи, не існує іншої можливості отримати знання і розуміння, як це працює, без певних зусиль, апробованих на практиці. Оскільки навчання через дію сприяє творчій інтеграції мислення та діяльності, інтеграції теорії та практики, поєднанню академічної діяльності й апробації теоретичних знань у практичній площині, учасників просять намагатись утримувати ці часто різноманітні перспективи разом.

Особливості застосування навчання через дію:

- навчання через дію ґрунтується на діагностиці, аналізі, окресленні і ранжируванні проблем, що мають не тільки особистісне, а й суспільне значення;
- важливою умовою такого навчання є система інтерактивної взаємодії або «формула солідарності» і партисипативний стиль, стиль загальної залученості в процеси спільної діяльності і колективного прийняття рішень;
- навчання через дію вимагає постановки питань в умовах ризику і невизначеності, коли ніхто з учнів не знає, що робити далі, тому воно потребує розвиненої комунікативної компетентності учасників навчального процесу;
- синергетичний ефект під час навчання через дію можливий лише в ситуації співробітництва і партнерських відносин, спільності цілей, мотивації та володіння техніками і технологіями колективного прийняття рішень;
- основна особливість навчання дією полягає в тому, що ті, яких навчають, починають вчитися один в одного тільки тоді, коли вони виявляють, що ніхто в групі не знає відповіді на поставлені питання, і тому лише спільними зусиллями вони мають її знайти.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проводилося громадською організацією «Центр політичних студій та аналітики “Ейдос”» у межах проєкту «Підлітки змінюють громади в Україні через громадянську освіту» (UDF-16-730-UKR) за фінансової підтримки Фонду демократії Організації Об'єднаних Націй. Дослідження тривало з 21 жовтня 2019 року до 1 травня 2020 року.

Мета дослідження: аналіз наявних освітніх практик, формальних, неформальних програм, проєктів з упровадження громадянської освіти в Україні та світі; опис успішних ініціатив з формування громадянської компетентності учнів в Україні.

Основні завдання дослідження:

- дослідити проєкти і програми з громадянської освіти, що впроваджувалися в Україні впродовж 2018–2019 років, з метою узагальнення та систематизації досвіду, для вивчення поточної ситуації з формуванням громадянської компетентності в Україні;

³ Westheimer, J. (2015). What kind of citizen? Educating our children for the common good. New York: Teachers College Press.

⁴ Reg Revans. Action Learning Associates. Retrieved from: <https://bit.ly/2M1vPay>

- проаналізувати сучасні тенденції розвитку громадянської освіти у світі – в Грузії, Норвегії, США, Великій Британії – з точки зору пріоритетності формування громадянської компетентності в межах освітніх реформ у зазначених країнах та аналізу форм і методів впровадження громадянської освіти;
- надати рекомендації освітянам, молодіжним працівникам та організаціям громадянського суспільства щодо створення умов, використання методичних інструментів та впровадження успішних практик громадянської освіти в Україні.

Методи й інструменти дослідження

Нами було використано якісні методи дослідження: контент-аналіз відкритих інформаційних джерел з метою розширення масштабу опрацювання інформаційних потоків. Контент-аналіз відкритих інформаційних джерел включав дослідження змісту та дидактичних особливостей навчально-методичних матеріалів, які розроблені і впроваджуються в системі освіти України, й аналіз міжнародних наукових видань та сайтів проєктів з теми дослідження.

Інформаційна база дослідження

1. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа», 2016. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. *A report on education for democratic citizenship and human rights education policy and practice in six eastern partnership countries*, Conseil de l'Europe, 2016. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680703cf8?fbclid=IwAR2PVLvt5OETtUHJ4FCkOnbrCZilp0EskGzN4DQbeFKGSj9J4DBHoku2M4>
3. Beauvallet, A. *Four Nations Going Their Own Ways? Citizenship Education in the United Kingdom*. Retrieved from: <https://journals.openedition.org/rfcb/727>
4. Council of Europe (2016). *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c>
5. *Eacea national policies platform. Norway. «Learning to participate» through formal, non-formal and informal learning*. Retrieved from: <https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/en/content/youthwiki/57-%E2%80%99Clearning-participate%E2%80%9D-through-formal-non-formal-and-informal-learning-norway>
6. *Education for Global Citizenship: A guide for schools*. Oxfam. Retrieved from: <https://www.oxfam.org.uk/education/resources/education-for-global-citizenship-a-guide-for-schools>
7. EURYDICE. Norway. *National Reforms in School Education*. Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-48_en
8. Hansen, M., Mann Levesque, E., Valant, J., Quintero D. *2018 Brown Center Report on American Education: An inventory of state civics requirements*. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/research/2018-brown-center-report-on-american-education-an-inventory-of-state-civics-requirements/>
9. RegRevans.Action Learning Associates. Retrieved from: <https://www.actionlearningassociates.co.uk/action-learning/reg-revans/>
10. *Schools for Future Youth Evaluation Report: Developing young people as active global citizens*, Frances Hunt 2017, Development Education Research Centre (UK). 130.
11. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004b). *What kind of citizen? The politics of educating for democracy*. *American Education Research Journal*, 41(2), 237–269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>
12. Westheimer, J. (2015). *What kind of citizen? Educating our children for the common good*. New York: Teachers College Press

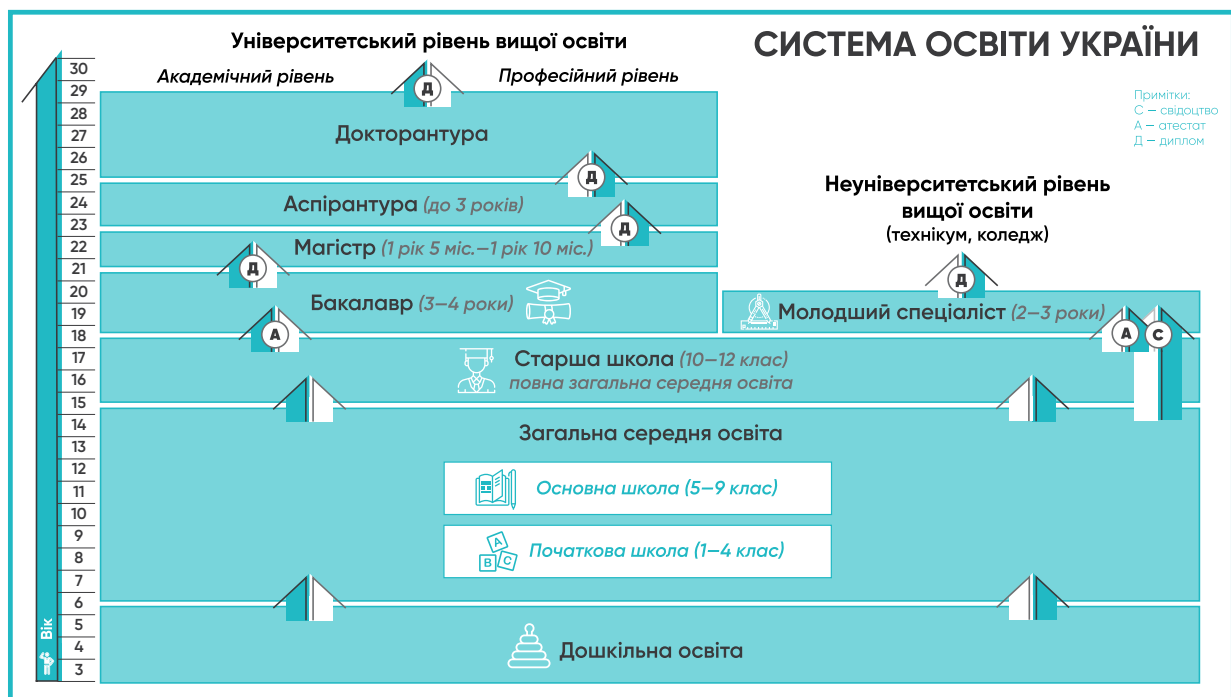
..... РОЗДІЛ І.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Формальна освіта: громадянська освіта в рамках концепції «Нова українська школа»

Впровадження концепції «Нова українська школа» (НУШ) є однією з наймасштабніших і найбільш пріоритетних реформ в Україні. Всеукраїнський старт реформи розпочався у 2018/2019 навчальному році, коли першокласники по всій Україні розпочали навчання за новим стандартом. Мета реформи – створити школу, в якій «буде приємно вчитися», а також яка «буде виховувати відповідальних, активних і підприємливих громадян».

Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатним до життя в суспільстві і цивілізованій взаємодії з природою; особистості, яка має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору і самореалізації, трудової діяльності і громадянської активності (НУШ, 2016).

Формула побудови НУШ складається з дев'яти компонентів: формування компетентностей у випускників; сфокусованість на вмотивованості вчителів, що мають можливість і свободу розвиватися і впроваджувати нові напрацювання; виховання і навчання на основі цінностей; забезпечення автономії для шкіл; впровадження педагогіки партнерства на основі трикутника партнерства «учень – учитель – батьки»; політики дитиноцентризму; імплементації нової структури школи; справедливий розподіл суспільних засобів; створення сучасного освітнього середовища.

До ключових компетентностей належать: спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами; спілкування іноземними мовами; математична компетентність; основні компетентності в природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння навчатися впродовж життя; ініціативність і підприємливість; соціальна і громадянська компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту і здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав та можливостей; обізнаність і самовираження у сфері культури; екологічна грамотність. Усі компетентності однаково важливі. Вони розвиваються на різних уроках протягом усього періоду навчання. Спільними для всіх компетентностей є вміння читати і розуміти прочитане, висловлювати думку усно і письмово, критичне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, проявляти ініціативу, творити, вміння розв'язувати проблеми,

оцінювати ризики і приймати рішення, конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, здатність працювати в команді.

Згідно з Концепцією, випускник НУШ – цілісна, всебічно розвинена особистість, здатна до критичного мислення; патріот з активною громадянською позицією, який діє відповідно до морально-етичних принципів і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку на принципах сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж усього життя (НУШ, 2016).

З 2018/2019 навчального року за новим стандартом освіти в Україні працюють перші і другі класи. І саме початкова школа стала першою в ланцюжку змін освітніх програм.

Громадянська освіта в початковій школі

З 2018 року в Україні затверджені і діють дві типові освітні програми, кожна з яких розроблена відповідно до нового Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової освіти. Педагогічна рада самостійно обирає, за якою програмою буде проводити навчання, а керівник затверджує схвалену педрадою програму. Крім того, навчальні програми, які будуть розробляти на основі типових, не вимагають окремого затвердження міністерством або центральним органом освіти. Це дає змогу школам самостійно визначати перебіг навчального процесу, орієнтуючись на формування ключових і предметних компетентностей учнів після закінчення навчального року.

Керівниками робочих груп, які працювали над розробленням програм, стали академік НАПН України Олександра Савченко і директор Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Роман Шиян.

Розроблені програми мають однакові змістові лінії, оскільки створювалися відповідно до проєкту Держстандарту. Різниця між ними полягає в рівні інтеграції освітніх галузей в навчальні предмети. Ще однією відмінністю програм є очікувані результати навчання. За однією програмою їх визначають з розбивкою на 1 і 2 клас, за іншою – в кінці циклу (після 2 класу).

У контексті нашого дослідження ми приділяємо особливу увагу міждисциплінарному курсу «Я досліджую світ», який є абсолютно новим для українського освітнього простору. Інтегрований курс «Я досліджую світ», для першого і другого класів, реалізує зміст декількох освітніх галузей стандарту початкової освіти, а саме: громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної, галузі «Природознавство», технологічної, мовно-літературної, математичної та художньої галузей. Метою курсу є розширення елементарних знань учнів про предмети і явища природи і соціуму; розкриття в доступній формі зв'язків між неживою і живою природою і впливом людини на природу; виховання любові до Батьківщини; формування умінь аналізувати, оцінювати, систематизувати, узагальнювати об'єкти і явища, визначати закономірність зв'язків між ними.

Завдання курсу дібрані в такий спосіб, щоб сприяти формуванню відповідального ставлення до природи і усвідомлення ролі кожного в соціумі, сформувати відповідальне ставлення на рівні внутрішнього прийняття. Водночас формується уявлення молодших школярів про себе як громадян України, які мають берегти і любити Батьківщину, дбати про своє здоров'я і про тих, хто їх оточує⁵.

На сьогодні в 3–4 класах викладається предмет «Я у світі», який реалізує освітню галузь «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти і спрямований на соціалізацію особистості молодшого школяра, зокрема його громадянське і патріотичне виховання. Метою предмета є формування здатності дитини до самороз-

⁵ Типові освітні програми для 1–2 класів НУШ, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. С. 38. URL: <https://bit.ly/3gscoFE> (дата звернення: 12.01.2020)

витку відповідно до її здібностей, інтересів і потреб; виховання молодшого школяра як громадянина України – вільної, демократичної, освіченої людини, здатної до незалежних моральних дій; формування навчальних умінь і навичок і потреби в навчанні, а також здатності до практичного і творчого використання набутих знань; сприяння збагаченню духовного світу і моральної культури дитини, становленню її світогляду⁶.

Крім обов'язкових дисциплін у початковій школі є також курси за вибором, які стосуються прерогативи спільного прийняття рішень щодо їх викладання між школою і батьками. Ми включили до нашого огляду декілька курсів, які, на наш погляд, дотичні до громадянської освіти та формування громадянської відповідальності.

- «Уроки для сталого розвитку. Школа друзів планети» для 1–2 класу, «Уроки для стійкого розвитку. Моя щаслива планета» для 3–4 класу, розроблені авторським колективом громадської організації «Вчителі за демократію та партнерство» під керівництвом Пометун О. І. Метою вивчення курсу є досягнення у звичках, поведінці та стилі повсякденного життя учнів змін, спрямованих на раціональне ставлення до використання ресурсів планети та їх свідоме заощадження; формування в учнів екологічно активної позиції, прагнення діяти для збереження довкілля і досягнення сталого розвитку суспільства, позитивного сприйняття майбутнього⁷.
- «Цифрова та медіаграмотність» для 1–9 класів (автори: Саражинська Н. А., Якуба С. Ю.). Мета курсу: формування цифрових компетенцій через удосконалення навичок цифрової грамотності та розвитку медіаграмотності шляхом практичної діяльності з цифровими інструментами з перших днів навчання дитини в закладі освіти. Ключові цільові аспекти курсу – основні навички XXI століття: цифрове громадянство, спілкування, співпраця, критичне мислення⁸.
- «Фінансова абетка» для 2 класу⁹, «Фінансова арифметика» для 3 класу¹⁰, «Фінансова поведінка» для 4 класу¹¹ за загальною редакцією Смовженко Т. С. Мета курсу – формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на основі засвоєння ними базових фінансових знань та практичних навичок, їх використання в житті, сприяння соціальній адаптації учнів молодших класів в умовах ринкового середовища, що сприяє психічному і соціальному розвитку дитини як особистості і громадянина.

Як бачимо з короткого огляду, згідно з концепцією Д. Вестхаймера, в початковій школі ми маємо програми, які просувають виховання громадянина, в основі дій якого лежить особиста відповідальність. Проте, на думку самого автора теорії трьох типів «хороших» громадян, такий тип громадянина не має нічого спільного з утвердженням демократії в суспільстві. Про такі навчальні програми Д. Вестхаймер стверджує, що вони зосереджені винятково на особистій відповідальності і не дають учням можливості розглянути більш масштабні рішення в соціальній політиці. Програми, які заохочують певні акти співчуття і доброти, часто нехтують важливістю соціальних дій, політичною активністю та впровадженням справедливої і рівноправної політики¹².

⁶ Я у світі. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 3–4 класи (ОНОВЛЕНО) / URL: <https://bit.ly/2TFEHXd> (дата звернення: 12.01.2020)

⁷ Програма курсів за вибором ГО «Вчителі за демократію та партнерство». URL: <https://bit.ly/36uf9kU> (дата звернення: 12.01.2020)

⁸ Програма «Цифрова та медіаграмотність» інтегрованого курсу за вибором/факультативу. Автори: Саражинська Н. А., Якуба С. Ю. Режим доступу: <https://bit.ly/3c45qTR> (дата звернення: 12.01.2020)

⁹ ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів курсу за вибором «Фінансова абетка» 2 клас. За редакцією Смовженко Т. С. URL: <https://bit.ly/2LWvLsc> (дата звернення: 12.01.2020)

¹⁰ ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів курсу за вибором «Фінансова арифметика» 3 клас. За редакцією Смовженко Т. С. URL: <https://bit.ly/2A7IZkj> (дата звернення: 12.01.2020)

¹¹ ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів курсу за вибором «Фінансова поведінка» 4 клас. За редакцією Смовженко Т. С. URL: <https://bit.ly/3gybeZc> (дата звернення: 12.01.2020)

¹² Westheimer, J. (2015). What kind of citizen? Educating our children for the common good. New York: Teachers College Press.

Середня школа і громадянська освіта

Відповідно до затвердженої у 2018 році типової освітньої програми, в інваріативній частині навчального плану існує кілька предметів, які тою чи іншою мірою стосуються громадянської освіти, це історія України, всесвітня історія, правознавство, основи здоров'я¹³.

Під час вивчення курсу «Основи здоров'я» кілька тем фокусують увагу учнів на громадянській відповідальності за особисте і соціальне благо, здоров'я і безпеку, повагу до прав людини; сприяють усвідомленню демократичної культури як основи для досягнення добробуту.

Історія, як суспільствознавча дисципліна, завжди мала величезний потенціал і була тісно пов'язана з громадянською освітою. Відповідно до Державного стандарту метою вивчення історії в школі є формування в учня ідентичності, почуття власної гідності в результаті осмислення соціального, морального досвіду минулих поколінь, розуміння культури та історії України в контексті історичного процесу. Згідно з концепцією історичної освіти України основними підходами і принципами викладання є науковість, об'єктивність (відхід від штампів, ідеологічних стереотипів, політичної кон'юнктури, відображення історичних діячів, політичних рухів без фальсифікацій і міфологізації), демократизм і гуманізм. Однак, на нашу думку, завжди існує реальна загроза не дотримуватися певних принципів, обминати «гострі кути», уникати дискусійних тем, списуючи все на складність поточної ситуації, що, своєю чергою, підтверджує тезу про роль вчителя в освітньому процесі, його громадянську позицію, моральні якості та відданість справі (Колесник, 2019)¹⁴.

У середній школі також маємо оновлену програму курсу «Основи правознавства» (9 клас), для 10–11-х профільних класів – «Правознавство» (профільний рівень). У процесі вивчення курсу важливим є оволодіння учнями практичними знаннями (складання позову про відшкодування моральної шкоди, стягнення аліментів, складання шлюбного або трудового договору, конституційної скарги і т. д.), засвоєння найважливіших понять і термінів, розвиток у школярів навичок діяти в різних життєвих ситуаціях, вміння аналізувати з правової точки зору явища і ситуації суспільного та повсякденного життя, використовувати правові знання та навички для реалізації і захисту своїх прав і в процесі формування активної громадянської позиції.

Громадянська освіта в старшій школі

Починаючи з 2018/2019 навчального року, в закладах загальної середньої освіти в інваріативній складовій Типових навчальних програм введено інтегрований курс «Громадянська освіта» (10 клас).

Зміст зазначеного курсу передбачає інтеграцію соціально-гуманітарних знань і орієнтацію на розв'язання практичних проблем. Курс громадянської освіти особливий тим, що ґрунтується на *Рамці компетентностей для культури демократії (Рада Європи)*, але основна увага в ньому приділяється не так отриманню учнями/ученицями нової інформації, як **виробленню навичок, умінь та формуванню ціннісних орієнтацій людини і громадянина**. Зазначений курс є першим обов'язковим курсом громадянської освіти в Україні і першим інтегрованим курсом, який містить матеріали з дуже широких сфер людського буття (філософія, політологія, конфліктологія, комунікація, економіка, соціологія тощо).

Введення громадянської освіти як окремого предмета є забезпеченням мінімальної функції громадянської освіченості індивіда. Цієї мети можна досягти, тільки застосовуючи «багатовекторний» підхід, тобто зосередивши увагу на кількох ключових моментах.

¹³ Навчальні програми для 5–9 класу. URL: <https://bit.ly/2ZDgxAz> (дата звернення: 12.01.2020)

¹⁴ Kolesnyk Laryssa. Herausforderungen und Perspektiven der Zivilbildung während des militärischen Konfliktes in der Ukraine / L. Kolesnyk // Zivilgesellschaft in Zeiten militärischer Bedrohung : Zivilgesellschaftliches Engagement und Reaktionen im Bildungssektor auf gewaltsame Konflikte im östlichen Europa sowie im überregionalen historischen Vergleich. – Braunschweig, Georg-Eckert-Institut, 2019. – Volume 6. – P. 58–69. Retrieved from: <https://bit.ly/2B3Xzsz>

Перш за все, учнівську молодь треба озброїти компетентностями, необхідними для участі в житті суспільства на всіх рівнях. Мається на меті здатність реалізовувати свої права і свободи, поважаючи при цьому права і свободи інших громадян, а також діяти відповідно до власних переконань і цінностей. Дуже важливо сформуванню в молодих громадян України повагу до прав людини, плюралізму і демократії, верховенства закону, виховати в них неприйняття насильства, ксенофобії, расизму, агресії, нетерпимості.

У старшій школі чинними залишаються програми «Людина і світ» для 11 класу (академічний рівень)¹⁵, «Філософія» для 10–11 класів (профільний рівень)¹⁶. Зазначеним предметам притаманний інтегративний характер. Вони спрямовані на узагальнення знань, отриманих у процесі вивчення різних дисциплін (літератури, історії, права, географії, біології, астрономії і т. д.) і досвіду, набутого в процесі життєдіяльності дитини. Основним завданням при вивченні виступають освоєння базових знань з філософії, політології, соціології, культурології, розвиток теоретичних та практичних умінь і навичок, формування самосвідомості особистості.

Ці курси мають допомогти учням якомога краще зрозуміти природу суспільства і держави, в якій вони живуть, розкрити можливості й передумови для реалізації ними своїх прагнень та інтересів у суспільному житті.

Варіативні курси правознавчого змісту і громадянської освіти в основній школі виконують роль пропедевтичних курсів і курсів допрофільної підготовки учнів. Це «Живи за правилами» (7–8 клас), «Вчимося бути громадянами» (8 клас), «Ми – громадяни України» (9 клас), розроблені авторськими колективами Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»¹⁷.

У сучасних нестабільних умовах, де основи міжнародного права зазнають постійних випробувань, вкрай актуальним є вивчення курсу за вибором «Міжнародне гуманітарне право» (10 (11) класи закладів загальної середньої освіти), який сприяє виробленню в учнів стійкої зацікавленості проблемами міжнародного гуманітарного права, формує вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті і в подальшій професійній діяльності, вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей. Завданнями курсу є розвиток культури ненасильницьких відносин, здатності аналізувати свої погляди. Також надзвичайно важливим є формування суспільно активних і відповідальних молодих людей, здатних дотримуватися норм гуманітарного права і принципів поваги до людської гідності і життя людини, захищати і розвивати їх у майбутніх сферах своєї діяльності.

Крім того, в сучасному світі з нефіксованим потоком інформації особливого значення набувають навички пошуку та відбору інформації, вміння ставити питання і розпізнавати фейкові новини.

З 2015 року на рівні формальної і неформальної освіти впроваджуються різні курси з медіаграмотності та методик критичного мислення у викладання суспільних дисциплін. Навчання медіаграмотності і навичок критичного мислення старшокласників впроваджується при вивченні курсу «Громадянська освіта», «Людина і світ» та інших суспільствознавчих курсів. Сюди також слід віднести курс «Основи критичного мислення» (ОКМ) для учнів 10–11 класів (2019). Автори концепції ОКМ виходили з розуміння критичного мислення як здатності людини аналізувати інформацію, події і факти та критично їх оцінювати, формувати власну позицію з того чи іншого питання і захищати, обґрунтовувати

¹⁵ ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів «Людина і світ» 11 клас. URL: <https://bit.ly/2TEJPLo> (дата звернення: 12.01.2020)

¹⁶ ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів «Філософія». Профільний рівень. URL: <https://bit.ly/3gpQQcs> (дата звернення: 12.01.2020)

¹⁷ Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба». Бібліотека. URL: <https://bit.ly/36tJ78C> (дата звернення: 12.01.2020)

її, знаходити нові ідеї. Таке мислення є нестандартним, передбачає можливість бачити і оцінювати альтернативи, визначати пріоритети, з'ясовувати достовірність і доцільність інформації, приймати необхідні рішення, коректувати помилки, в тому числі і в процесі власного мислення. Його розвитку сприяють уміння і навички аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення фактів, формулювання обґрунтованих висновків, оцінок¹⁸.

Окремо хочемо зосередити увагу на курсі за вибором «Кроки до порозуміння» для учнів старших класів загальноосвітньої школи, розробленому авторським колективом громадської організації «Вчителі за демократію та партнерство» (2016). Його мета – створення умов для формування в учнів ціннісних орієнтацій, умінь, навичок і моделей поведінки, орієнтованих на подолання наслідків соціального конфлікту і роз'єднаності українського суспільства, готовності громадян співпрацювати на користь держави Україна¹⁹.

Серед курсів за вибором потрібно також згадати курс «Моя громадянська свідомість. Запобігання корупції» для учнів 9–11-х класів. Метою вивчення курсу є надання учням основ знань щодо причин, видів, проявів, наслідків корупції як негативного соціально-правового явища, формування вмінь та навичок протидії корупції, забезпечення умов для розвитку правосвідомості учнів, формування елементів їхньої правової культури, антикорупційних моделей поведінки, власного ставлення учнів до ролі держави, суспільства і громадян у протидії корупції, виховання нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища²⁰.

Як бачимо, більшість з перелічених навчальних програм спрямовані як на виховання громадянина першого типу, в основі діяльності якого – особиста відповідальність, так і на громадянина другого типу – того, хто бере активну участь у громадських справах на місцевому, обласному та національному рівнях. Однак, на нашу думку, виховання другого типу громадянина вимагає обов'язкового впровадження системи навчання через дію, коли, апробуючи отримані знання на практиці, школярі зможуть переконатися в можливості змін і користі від своїх дій.

1.2 Неформальна освіта: загальний огляд міжнародних проєктів і програм з громадянської освіти в Україні

Відповідно до Закону «Про освіту» 2017 року, в українському освітньому просторі на юридичному рівні з'явилися поняття видів освіти – формальної, неформальної та інформальної.

Формальна освіта – це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою. До зазначених закладів належать школи, коледжі, технікуми, інститути й університети різних форм власності.

Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами і не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. До сфери неформальної освіти належать індивідуальні заняття під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги і короткотермінові курси, що

¹⁸ ОСНОВИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ. Навчальна програма курсу за вибором для учнів профільних класів соціально-гуманітарного напрямку. URL: <https://bit.ly/2ZCx1bT> (дата звернення: 13.01.2020)

¹⁹ КРОКИ ДО ПОРОЗУМІННЯ. Навчальна програма з курсу за вибором для учнів старших класів загальноосвітньої школи. URL: <https://bit.ly/2M14W64> (дата звернення: 13.01.2020)

²⁰ Навчальна програма курсу за вибором учнів «Моя громадянська свідомість. Запобігання корупції» для учнів 9–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://bit.ly/2ZDseHa> (дата звернення: 13.01.2020)

мають практичні короткострокові цілі, програми міжнародного обміну та волонтерські програми. Неформальна освіта не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, нерідко не обмежується часовими рамками.

Інформальна освіта (самоосвіта) передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Фактично це здобуття необхідних знань, умінь, навичок у формі життєвого досвіду – читання книг, спілкування з друзями, подорожі і т. ін. (Закон України «Про освіту», 2018).

Принципово неформальна освіта ґрунтується на трьох важливих засадах, які мають поєднуватися в кожному освітньому заході²¹:

- «Вчитися в дії» – означає отримання різних умінь під час практичної діяльності;
- «Вчитися взаємодіяти» – передбачає навчання роботи в команді та спонукання до співпраці з оточенням;
- «Вчитися вчитися» – передбачає отримання навичок пошуку й опрацювання інформації, а також вміння аналізувати власний досвід та отримувати з нього живі знання.

Яскравий приклад поєднання зазначених засад – швейцарсько-український проєкт «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» – DOCCU, який є частиною проєкту з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ) «Живемо в демократії», спрямованого на просування демократії в освіті на різних рівнях, у різних шкільних системах таких країн, як Україна, Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Греція, Косово, Чорногорія, Румунія, Сербія, Швейцарія та ін. Донором проєкту є Швейцарська Конфедерація. Виконавець – Цюрихський педагогічний університет (Швейцарія). Координатор проєкту – Наталія Протасова.

Проєкт DOCCU передбачає впровадження трьох провідних і наскрізних компонентів:

- **Компонент 1 «Державні службовці».** Впровадження «Освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини» (ОДГ/ОПЛ) на загальнонаціональному рівні в систему підготовки державних службовців та представників органів місцевого самоврядування України.
- **Компонент 2 «Керівники шкіл» (директори шкіл).** Впровадження ОДГ/ОПЛ у систему післядипломної освіти керівників шкіл у Київській, Одеській, Херсонській, Полтавській, Львівській, Луганській, Івано-Франківській та Дніпропетровській областях.
- **Компонент 3 «Вчителі».** Впровадження ОДГ/ОПЛ у систему післядипломної освіти вчителів у вищезгаданих областях.

Мета проєкту зокрема полягає у створенні середовища, в якому пріоритетами є верховенство права і права людини, гендерна рівність, збалансований розподіл повноважень та економічна стабільність.

За час впровадження проєкту DOCCU експертами з ОДГ/ОПЛ були перекладені й адаптовані навчальні посібники серії «Живемо в демократії». Томи I–VI серії «Живемо в демократії» отримали свідоцтва Міністерства освіти і науки України і були рекомендовані для використання в освітньому процесі початкової та повної середньої школи, а також у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Переклади посібників українською широко використовуються та впроваджуються в рамках проєкту DOCCU та інших проєктів з ОДГ/ОПЛ. Матеріали розміщені у відкритому доступі на освітній онлайн-платформі «Живемо в демократії»²².

²¹ Семиволос Н., Закревская С. Прозрачное образование в действии: метод. пособ. по развитию молодежной инициативы в сфере высшего образования с использованием методики неформального образования молодежи. – Запорожье: Акцент, 2010. – 80 с.

²² Проєкт «Живемо в демократії». URL: <https://www.living-democracy.com.ua> (дата звернення: 14.01.2020)

Одним з наймасштабніших міжнародних проєктів в Україні є програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа»²³. Програма спрямована на підтримку системних демократичних реформ шкільної освіти в Україні і працює за такими основними напрямками:

- демократизація та посилення інституційної спроможності шкіл в умовах автономії та децентралізації врядування (мережа шкіл по всій Україні);
- розроблення і пілотування матеріалів та інструментів для формування й оцінювання громадянських компетентностей у 5–9 класах з метою наскрізної інтеграції громадянської освіти в нові навчальні програми;
- розроблення нових онлайн-матеріалів для всіх вчителів України і масові відкриті онлайн-курси;
- розроблення освітньої політики і забезпечення якості освіти через обміни передовим досвідом між експертами та представниками освітньої політики України, Норвегії, Грузії та Молдови;
- розвиток громадянських і соціальних компетентностей у системі підготовки вчителів в Україні за участі представників трьох ключових педагогічних вузів України.

Місія програми «Демократична школа» – змінити українську школу, щоб вона виховувала активних і відповідальних громадян, які поважають права людини.

Для цього розробники програми залучають батьків до всього, що робить школа, інтегрують школу та громаду, впроваджують у школу принципи демократії і прав людини, допомагають їй виховувати громадянина, долучаються до формування освітньої політики, підтримують Міністерство освіти і науки України в реформуванні освіти.

Програма реалізується Європейським центром імені Вергеланда (м. Осло, Норвегія). Це європейський експертний центр у сфері освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного порозуміння, заснований Радою Європи і Норвегією у 2008 році з метою надання підтримки державам-членам Ради Європи в реалізації політики в згаданій сфері.

Центр відкритий до співпраці з усіма 47-ма державами-членами Ради Європи і пропонує цілу низку навчальних програм, ресурсів та заходів для освітян, тренерів, науковців, політиків і громадськості загалом. Заходи Європейського центру імені Вергеланда пропугують цінності демократії, прав людини та верховенства права і є доступними для всіх охочих на безкоштовній основі.

На наше глибоке переконання, надзвичайно цінним ресурсом для всіх учасників освітнього процесу є електронна бібліотека програми, яка є у відкритому доступі за посиланням: <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka>.

У своєму огляді ми також не могли оминати увагою програму Британської Ради для молоді в галузі міжкультурного діалогу і соціального розвитку «Активні громадяни».

У світі проєкт «Активні громадяни» стартував 2009 року і реалізується більше ніж у 68 країнах Близького Сходу, Північної Африки, Європи, Південної і Східної Азії, Північної і Південної Америки. За цей час було започатковано більше 9300 проєктів соціальної дії по всьому світу.

Мета проєкту полягає в сприянні соціальним змінам і забезпеченні сталого розвитку шляхом створення і розбудови мережі молодих лідерів із залученням молодіжних організацій, які є рушіями реформ у своїх громадах, і надання їм знань та навичок, що

²³ Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». URL: <https://www.schools-for-democracy.org/> (дата звернення: 14.01.2020)

сприятимуть побудові відносин між людьми на засадах рівності та рівних можливостей, поваги до різноманіття, вміння вести безконфліктний діалог.

В Україні програма «Активні громадяни» працює з 2014 року, і за цей час реалізовано понад 1050 проєктів соціальної дії. Ці проєкти охоплюють теми розвитку громад, інклюзії, безпеки, мистецтва, неформальної освіти, міжкультурних та діалогових ініціатив тощо.

Програма розроблена для молоді і розрахована на розвиток знань та навичок, які б сприяли міжкультурному діалогу і розв'язанню конфліктів у масштабі всієї України, насамперед на Сході²⁴.

Тришки інший формат навчання обрали в Українській академії лідерства. Це 10-місячна освітня програма розвитку для випускників шкіл віком від 16 до 18 років. Навчання в УАЛ триває шість днів на тиждень, а студенти проживають у кампусах Академії. Програма будується на поєднанні елементів фізичного, емоційного та інтелектуального розвитку на основі цінностей.

Особливості програми:

- **Саморозвиток.** Заняття з практичної логіки, математики і фінансового менеджменту, вивчення англійської мови, основ журналістики й ораторського мистецтва, поєднання музики і музичної практики, мистецьких гуртків (спів, живопис, архітектура, фотографія) та спортивного виховання і фізичної праці – усе це формує особистість.
- **Робота в команді.** Командотворення і вивчення основ управління проєктами. Робота в умовах взаємної підтримки та справедливої критики. Участь в організації щоденного життя надає відчуття індивідуальної і взаємної відповідальності.
- **Поглиблене навчання.** Глобальне мислення розвивається в процесі вивчення української і світової філософії, історії та літератури, релігієзнавства, політології, національної безпеки, геополітики, практичних занять з комунікацій та психології стосунків.
- **Волонтерство.** Упродовж навчання студенти створюють соціальні проєкти, зокрема проєкт для популяризації волонтерського руху. Вивчають міжнародний досвід громадських ініціатив, ведуть активну співпрацю з громадськими організаціями різних сфер. Студенти навчаються підприємництва, ознайомлюються з діяльністю провідних українських підприємців, реалізують спільні проєкти.
- **Дослідження України та світу.** Поглиблене вивчення української писемності (мови та літератури). Щомісячні дослідницькі мандрівки Україною. Протягом року дві навчальні експедиції за кордон (країни ЄС, Ізраїль, Великобританія). Зустрічі з особистостями, що впливають на зміни в Україні та світі, ознайомлення з їхніми проєктами. Усе це впливає на самоідентифікацію та формування культури громадянина України.

В основі навчання – три елементи розвитку: фізичний, емоційний та інтелектуальний²⁵.

Окремо потрібно відзначити проєкти громадської організації «Інша Освіта», що працює у сфері менеджменту якості неформальної освіти в Україні.

Майстерня сільських ініціатив²⁶ – неформальна програма громадянської освіти молоді в Україні, яка почала роботу в 2014 році. Учасниками є молоді люди у віці 14–18 років.

²⁴ «Активні громадяни» – програма Британської Ради для молоді у галузі міжкультурного діалогу і соціального розвитку. URL: <https://bit.ly/3d1U6Ja> (дата звернення: 14.01.2020)

²⁵ Українська академія лідерства. URL: <https://ual.ua/> (дата звернення: 15.01.2020)

²⁶ Майстерня сільських ініціатив. URL: <https://bit.ly/2XsyCOU/> (дата звернення: 13.01.2020)

Мета програми:

- розвиток сільського публічного простору;
- підтримка молодіжних ініціатив, спрямованих на соціальний, культурний і освітній розвиток сільських територій;
- розширення мережі нових форм освіти для сільської молоді;
- розвиток волонтерства в сільській місцевості.

Майстерня громадянської активності²⁷ працює з 2008 року з молодими людьми з Польщі, Білорусі та України, які хочуть мати вплив на своє оточення. Програму неформальної громадянської освіти було створено, ґрунтуючись на демократичних засадах відкритості та поваги до різноманіття. Кваліфіковані координатори проводять цикл семінарів, у процесі яких вони підтримують соціальні та культурні ініціативи учасників. Зустрічі проводяться національними мовами – українською, польською, білоруською та російською. Така освіта дає молоді простір для роздумів і обговорень, пошуку нових друзів і руйнування стереотипів.

Сусіди 3.0 – це польсько-українсько-білоруська програма неформальної громадянської освіти, метою якої є підтримка осіб, діяльність яких спрямована на солідарність та побудову громадянського суспільства в Польщі, Україні та Білорусі²⁸.

Програма була створена на основі Майстерні громадської активності і представляє ті самі цінності. Її започаткували досвідчені люди, які роками працювали над розвитком «Майстерні». З'єднання інноваційної програми з емпірично перевіреними, надійними фундаментами дає унікальні можливості та натхнення. Цим користаються координатори, беручи до уваги динамічні зміни суспільства і нинішні потреби місцевих громад.

Філософія і місія програми полягає в наданні підтримки тим людям і громадам, які своєю активною громадянською позицією і діяльністю сприяють діалогу та побудові почуття солідарності між людьми різного віку і з різним світоглядом заради зменшення соціальної нерівності.

Мета програми Сусіди 3.0: мотивувати і підтримувати молодих людей в діяльності заради соціальних змін на місцевому рівні. Заохочуємо їх брати активну участь у демократичних процесах прийняття рішень щодо організації суспільного життя. Саме так хочемо сприяти розвитку і становленню активної громадянської позиції та солідарності між людьми. Рішуче, згідно зі своїми ідеями та мріями, заохочуємо впливати на світ. Нашою характерною ознакою є те, що у своїй роботі користуємося методами, основа яких – неформальна освіта, яка, природно, стимулює до активної участі, критичного мислення, командотворення та плідної роботи в групі.

²⁷ Майстерня громадянської активності. URL: <https://bit.ly/3c398gn> (дата звернення: 15.01.2020)

²⁸ Сусіди 3.0. URL: <https://bit.ly/2XusrKd> (дата звернення: 15.01.2020)

..... РОЗДІЛ II.

МЕТОДИКА ШКОЛИ «АГЕНТИ ЗМІН»

ЕФЕКТИВНІ ПРАКТИКИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

2.1 Вступ

Освіта і виховання важливі для розвитку країни і громадянського суспільства. Лише вільні люди, які усвідомлюють свою місію і талант, здатні впливати, взаємодіяти з оточенням, обстоювати власну позицію і творити культуру.

Україна потребує дієвої системи громадянської освіти, яка б об'єднувала державні і недержавні інституції і враховувала нормативні документи, положення та сучасні неформальні підходи викладання. Наразі інноваційного та комплексного підходу бракує.

Громадянська освіта допомагає молоді увійти в простір громадянського суспільства, зайняти активну позицію серед однолітків, сформуванню вміння жити в демократичному суспільстві.

Школа «Агенти змін» – це всеукраїнський проєкт для підлітків із системним навчанням громадянських компетенцій за неформальними інтерактивними методиками, включаючи міжсекторний підхід взаємодії у формальній і неформальній сфері. Школа працює з 2015 року.

Ідея Школи «Агенти змін» – створити таке середовище для дітей, яке б надихало їх бути творцями свого життя і країни та втілювати власні мрії. Місце, де кожен учасник може стати щасливим, зустрічаючи себе справжнього. Перебувати в просторі, що спонукає до особистої дії, сприяє вільному особистісному розвитку. Простір, в якому вірять в особистість людини, відкриваючи скарби дитячих сердець.

Освіта – це не лише те, що йде від вчителя, тренера і ментора. Це природний спонтанний процес. Тому наше завдання – створити умови, де дитина має змогу взаємодіяти, співтворити і досліджувати світ. Діяльність людини на землі пов'язана з її духом і творчим розумом, які мають стати точкою опори її існування та праці.

2.2 Що таке школа «Агенти змін»?

Школа «Агенти змін» (Школа громадянської і волонтерської участі та патріотичного виховання «Агенти змін», масштабований проєкт «Агенти змін. Діти») – це всеукраїнський освітній проєкт для активних підлітків 13–17 років (учнів 8–10-х класів) з усієї України, які мають бажання створювати і розвивати власні ініціативи для вдосконалення життя своєї громади в теперішніх українських реаліях, а також вивчають і поглиблюють розуміння понять «громадянське суспільство», «громада», «відповідальна участь».

Мета Школи – виховання громадянської свідомості учнівської молоді України через усвідомлення своєї ролі в громаді та можливостей участі в її розвитку через неформальне інтерактивне навчання.

Проєкт заохочує учасників до:

- саморозвитку;
- відповідального громадянства;
- проактивної участі;
- розвитку громад.

Школа є першою в Україні спробою організації системного навчання підлітків з набуття громадянської та соціальної компетентності в межах неформальної освіти. Застосування тренінгових методик передбачає створення умов для формування в підлітків активної життєвої позиції, здатності до самореалізації у громадянському суспільстві і надбання успішного соціального досвіду, лідерських здібностей та усвідомлення причетності до локальної громади.

Усі заняття проходять в ігровій і творчій атмосфері із застосуванням неформальних інтерактивних методик «learning by doing» – разом з досвідченими тренерами і викладачами. У програмі також передбачені цікаві зустрічі, екскурсії містом і творчі вечори.

Школа проходить у **чотири етапи** протягом року і передбачає домашні дистанційні завдання для учнів.

Участь у школі:

- об'єднує зусилля молоді задля розв'язання проблем, які непокоять спільноту;
- сприяє розкриттю талантів підлітків;
- спонукає до вияву спільних інтересів та зацікавлень школярів;
- заохочує до поглиблення дружніх зв'язків;
- формує турботливе ставлення до батьків, друзів, вчителів;
- поглиблює самоусвідомлення підлітком себе та своїх цінностей;
- зосереджує увагу на відповідальності як важливій рисі людини;
- розвиває навички комунікації.

Завдання школи:

- популяризувати неформальну громадянську освіту серед підлітків України;
- виховати свідому і патріотичну молодь;
- надати підліткам інструменти і знання для втілення суспільно корисних ідей та проєктів через навчання основ проєктного менеджменту та комунікацій;
- сприяти реалізації учнівських проєктів по всій Україні;
- виявити лідерські, організаторські, творчі та дослідницькі здібності підлітків і підтримати їх розвиток;
- побудувати молодіжну спільноту-громаду, яка надалі долучатиметься до участі в житті громади, району, села чи міста;
- сформувати відповідальне ставлення до свого вибору;
- сформувати турботливе ставлення до батьків, друзів, вчителів;
- ознайомити із Цілями сталого розвитку ООН 2030;
- розвинути навички волонтерської діяльності;
- заохотити до поглиблення дружніх зв'язків;
- розвинути навички комунікації та креативності.

Під час навчання учасники отримують знання та досвід, що допомагає їм:

- сформулювати розуміння власної ідентичності;
- розкрити власний потенціал;
- мислити глобально і локально;
- усвідомити власні цінності;
- навчитися розставляти пріоритети;
- формувати навколо себе проактивне суспільство;
- мати знання про взаємодію у громадянському суспільстві;
- розвивати взаємопідтримку між однолітками;
- пробуджувати бажання ставати кращою версією себе;
- переосмислити побудову життєвих стратегій.

Учасники Школи закріплюють через дію отримані знання, вміння та навички, втілюючи власні проєкти.

Навички:

- критичне мислення;
- сприйняття/прийняття конструктивної критики;

- комунікація;
- медіаграмотність;
- креативність;
- побудова команди та взаємодія в команді;
- емоційний інтелект;
- емпатія;
- саморефлексія;
- аналітичне мислення;
- вміння приймати рішення;
- вміння ставити цілі і досягати їх;
- планування;
- менеджмент;
- самоконтроль;
- самодисципліна;
- фінансова грамотність;
- переговори;
- самопрезентація;
- резилієнс^{29*}.

Протягом усіх етапів учасники школи навчаються вільно висловлювати свою думку під час рефлексій і занять, аргументувати власну позицію в дискусіях та керувати своїми емоціями.

Результатом навчання в Школі є реалізований підлітками в їхньому рідному населеному пункті соціальний, екологічний або культурно-мистецький проєкт.

У 2015 році ми орієнтувалися на створення середовища для підлітків, у якому вони зростають духовно, інтелектуально та фізично і готуються до нових викликів XXI століття, обираючи нові майбутні професії.

Серед пріоритетів Школи було формування навичок, рекомендованих Всесвітнім економічним форумом у 2015 році, як-от: комплексне розв'язання проблем, координація дій з іншими, управління людьми, критичне мислення, взаємодія, ведення перемовин, контроль якості, сервіс-орієнтування, формування суджень і ухвалення рішень, активне слухання, креативність.

На Всесвітньому економічному форумі 2020 у Давосі перелік доповнили двома навичками – когнітивна гнучкість та емоційний інтелект (замість активного слухання та контролю якості)³⁰.

Варто зазначити, що ми коригували програму школи щороку, перевіряючи, які методи працюють найкраще, і враховуючи нові тенденції та актуальність знань на час викладання.

Як результат Школи, протягом 2015–2019 років близько 400 підлітків віком 13–17 років були залучені до навчання за тренінговою програмою «Агенти змін». За цей час маємо

²⁹ Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : навч.-метод. посіб. / [Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко]. URL: <https://bit.ly/2zzisvh> (дата звернення: 17.01.2020)

*Поняття «резилієнс» (resilience) широко застосовують у психології, медицині, соціальній роботі та інших соціальних науках і розглядають у контексті впливу на людину несприятливих (екстремальних, загрозливих, стресових) умов і здатності до нормального (здорового) функціонування людини та/або соціальної системи (сім'ї, громади, організації). В українськомовній літературі з психології та соціальної роботи resilience перекладають як стресостійкість, життєстійкість, життєздатність, стійкість до травми.

³⁰ Щорічна зустріч пройшла у Давосі з 20 до 23 січня. Тема – «Освоєння четвертої промислової революції» (Mastering the Fourth Industrial Revolution). URL: <https://bit.ly/3c0AymZ>

більше 200 успішно реалізованих проєктів по всій Україні – від Волині до Херсонщини. Серед них:

- мистецькі фестивалі;
- квести для жителів сіл та селищ;
- альтернативні святкування Міжнародного дня захисту дітей, Дня молоді і Дня незалежності;
- художні пленери і фотопрогулянки;
- дитячий денний табір;
- навчальні відео;
- перші написані і видані книжки;
- майстер-класи для дітей з інвалідністю;
- відновлені спортивні майданчики;
- реставровані парки.

2.3 Теоретичні засади проєкту

*Гарних методів існує рівно стільки,
скільки існує добрих вчителів.*

Дьордь Поя

Теоретичним підґрунтям розроблення програми Школи «Агенти змін» виступає теорія навчання в дії (**learning by doing**) *Джона Дьюї*. «Навчання в дії» – це отримання знань, умінь та навичок під час практичної діяльності. Найефективніше розуміння та засвоєння інформації відбувається через дію, її подальше осмислення та пошук удосконалення. Тому таке навчання є одним з основних принципів неформальної освіти. Воно передбачає внесення до навчальної програми достатньої кількості практичних вправ та опрацювання теоретичного матеріалу на практиці (наприклад, через роботу в малих групах чи рольові ігри)³¹.

Кожен учень опановує сукупність знань, умінь, навичок та інших компетенцій у процесі навчання за програмою, яку можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти.

Наш курс включає як розвиток громадянських компетенцій учнів, так і «soft-skills» через використання **інтерактивних технологій навчання**³² та різноманітних засобів і методів з метою набуття нових знань, розвитку соціальних та особистісних компетенцій, формування чи переосмислення власної позиції.

У процесі навчання нами використовуються:

- «Філософія для дітей» або **P4C** (*«Philosophy for Children»*) – міжнародна освітня програма була створена в 1970-х роках професором університету Монклер Метью Ліпманом (США). Програма працює за комунікативно-креативною моделлю педагогіки, в центрі якої є розуміння як спосіб освоєння світу, що веде до самоусвідомлення, осмисленого проживання свого буття, життєтворчості, внутрішньої свободи. Суть програми полягає в тому, щоб за допомогою філософських інструментів розвивати в дітей критичне, креативне та піклувальне мислення³³.

³¹ Абетка неформальної освіти, фасилітації і тренерства «ТОБТО», «Інша Освіта». URL: <https://bit.ly/3c5zVbT> (дата звернення: 17.01.2020)

³² Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. «Основа», 2008. URL: <https://bit.ly/2XoIVVa> (дата звернення: 17.01.2020)

³³ Адаменко Н., Кравченко Ю. «Історія знайомства української педагогічної аудиторії з методикою "Філософія для дітей"» // «Філософія освіти». 2014. № 2. с. 189. URL: <https://bit.ly/3grjuKf> (дата звернення: 20.01.2020)

- **Мозковий штурм** – креативний евристичний метод, що стимулює творчу активність з метою генерації нових ідей та пошуку креативних рішень щодо певної проблеми. У загальному значенні – «генерування ідей» або «брейншторм».
- **Соціальна анімація** – метод, який через активізацію людей і вдосконалення механізмів співпраці різних груп та соціальних установ посилює участь людей у житті суспільства і створює умови для сталого місцевого розвитку. Широкого вжитку поняття набуло наприкінці 1960-х років у країнах Західної Європи.
- **Фасилітація** – метод групової роботи, спрямований на ефективну комунікацію, прояснення та досягнення поставлених цілей. У фасилітації ключовими є організація навчального простору фасилітатором, залучення і сприяння розкриттю потенціалу учасників та групи загалом, а також підтримка учасників у реалізації їхніх навчальних цілей. У 1993 році була заснована Міжнародна асоціація фасилітаторів (International Association of Facilitators). Нині фасилітацію використовують у багатьох сферах (навчанні, психології, бізнесі, миротворчості тощо).
- **Гейміфікація/Ігрофікація** – відповідно до визначення Кевіна Вербаха з Університету Пенсильванії, це використання елементів гри, ігрових механізмів у неігровому контексті, зокрема освітньому.³⁴
- **Театр пригноблених** – це театральна методика, яка була створена бразильським режисером і політиком Аугусто Боалем у 1960-х роках, заснована на «Педагогіці пригноблених» бразильського педагога Паулу Фрейре. Це система вправ, ігор і технік, які працюють з тілом, чуттями та особистим досвідом учасників для створення можливостей діалогу, критичної рефлексії соціальної реальності та активного пошуку низових рішень соціальних проблем. Пауло Фрейре – також відомий представник конструктивізму.
- **Кейс-метод** (від англ. *case study* – *вивчення ситуації*) або метод ситуаційних вправ є інтерактивним методом навчання, що використовує описи реальних соціальних і бізнес-ситуацій. Учасники мають дослідити і вивчити ситуацію, запропонувати можливі рішення та обрати найкращі через бесіду або дискусію. Метод сприяє винахідливості, вмінню розв'язувати проблеми, розвиває здібності проведення аналізу і діагностики проблем. Виник кейс-метод у США, в Школі бізнесу Гарвардського університету. У сучасному вигляді цей метод зародився в 1870-ті роки в Гарвардській школі права, а в бізнес-навчанні утвердився з 1920-х років. Перші кейси були опубліковані в 1925 році у Звітах університету.
- **Відновні практики** – медіація (кола) – кола порозуміння та ухвалення рішень за методом шкільної служби порозуміння. Коло – це ефективний підхід, що сприяє залученню до розв'язання проблеми всіх зацікавлених осіб і забезпечує активну участь в обговоренні ситуації та прийнятті рішень. Кожен з учасників має змогу висловити власну точку зору і бути почутим іншими членами кола. Медіація – це добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації. Сторони спільно беруть відповідальність за прийняття рішення та їх виконання³⁵.
- **Арт-терапія** – один з напрямів креативної терапії мистецтвом (*creative art therapies*), міждисциплінарний підхід, що поєднує різні сфери знань: психологію, педагогіку, медицину, культурологію та ін. В його основі – художня практика. Термін *art therapy* почав використовуватися в англійських країнах Маргарет Наумбург і Адріаном Хіллом з 1940 року³⁶.
- **Рефлексія** – внутрішня психічна діяльність людини, спрямована на осмислення власних дій та станів, самопізнання свого духовного світу. Слово «рефлексія»

³⁴ Гра як інструмент: що таке гейміфікація? Mistosite – українська урбаністична платформа. URL: <https://bit.ly/2XxHRxg> (дата звернення: 20.01.2020)

³⁵ Інститут миру і взаєморозуміння. Методи та вправи шкільної служби порозуміння. URL: <http://ipcg.org.ua/> (дата звернення: 20.01.2020)

³⁶ Арт-терапия детей и подростков. Александр Копытин, Елена Свистовская. URL: <https://bit.ly/3d6ZZoc> (дата звернення: 20.01.2020)

походить від латинського *reflexio* – повернення назад. Словник іншомовних слів визначає рефлексію як роздум про свій внутрішній стан, самопізнання. Рефлексія буває індивідуальна (формування реальної самооцінки) і групова (наголошення на цінності діяльності кожного члена групи – для досягнення максимального результату у вирішенні поставленого завдання).

- **Проектний метод** (*project-based learning*) – системний метод, за яким учні здобувають знання та вміння у процесі планування поступово ускладнених проектних завдань. Виник у ХХ столітті в американських школах.
- **Пітчінг** (*pitch, pitching*) – коротка усна або візуальна презентація проекту з метою знаходження інвесторів. Поняття з кіноіндустрії. Ідею проекту зазвичай захищає автор. Тривалість пітч може бути від 30 секунд до п'яти хвилин³⁷.
- **Рольова гра** – розігрування певної ситуації за чітко визначеними ролями³⁸.
- **Симуляція** – спеціально розроблений сценарій зі своєю системою правил та завдань, метою якого є формування компетенцій, необхідних для успішної дії в реальності. Метод передбачає занурення людей у фіктивні умови, які імітують реальні ситуації для навчання. Симуляція забезпечує навчання в дії: її широко використовують у системі економічної та бізнес-освіти. На Заході в школах застосовують симуляцію виборів та судових процесів у вивченні громадянських прав і обов'язків³⁹.
- **Настільні ігри** – симуляції з ігровими предметами на рівній поверхні з картками, фішками з метою підвищити рівень знань, уявлень щодо певних проблем і стратегій.
- **Творчі майстерні з народного мистецтва та ремесел** – навчання дітей і дорослих через самостійне або колективне відкриття народного мистецтва та ремесел (писанкарства, ліплення з глини, народних танців, календарно-обрядових пісень), що створює умови для здобуття нових знань і досвіду.

Навчання відбувається за принципами:

- **Особистісно орієнтованого підходу**, за яким у центрі навчання є учень, студент, його мотиви та цілі⁴⁰. Дидактична мета такого навчання – створення умов психолого-педагогічної допомоги дитині у становленні суб'єктності, її культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення⁴¹. Суттєвою ознакою такого навчання є сильний мотиваційний потенціал (спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання).
- **Гуманістичної педагогіки**, що є напрямом у теорії та практиці виховання, який виник наприкінці 50-х – на початку 60-х років в США як педагогічне втілення ідей гуманістичної психології у працях таких вчених, як А. Маслоу, С. Франк, К. Роджерс, Дж. Келлі, А. Комбс та ін. Основою зміни поведінки людини така педагогіка вважає її здатність розвиватися і навчатися на власному досвіді. Бо не можна змінити когось, передаючи готовий досвід. Можна лише створити атмосферу, яка сприятиме розвитку людини. Учителю є радше фасилітатором, тобто людиною, яка створює середовище, що полегшує цей процес. Засновник гуманістичної педагогіки – Карл Роджерс (1902–1987, США).
- **Педагогіки Монтессорі** – методом Марії Монтессорі (1870–1952), італійської педагогині, спрямованим на розвиток індивідуальних талантів дитини. Навчання має бути

³⁷ Designing Inside the Box or Pitching Practices in Industry and Education Roger Altizer, Jr. and José P. Zagal. URL: <https://bit.ly/2ZEdfgs> (дата звернення: 20.01.2020)

³⁸ Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – Київ: «А. С. К.», 2003. – С. 192.

³⁹ Кравчук Г. Т., Шевчук Т. В. Симуляція як інтерактивний метод навчання майбутніх фахівців-економістів. Фізико-математична освіта. 2009 р. с. 59. Випуск 2(20). URL: <https://bit.ly/3ejh66v> (дата звернення: 20.01.2020)

⁴⁰ Особистісно орієнтована технологія навчання та виховання. Марина В. Г. URL: <https://bit.ly/3ehgU7V> (дата звернення: 20.01.2020)

⁴¹ Яценко С. Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти // Проблеми освіти: наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – № 85. – Спецвипуск. – С. 116–122. URL: <https://bit.ly/2ZzRLRL> (дата звернення: 20.01.2020)

підлаштованим під потреби та можливості дитини, адже кожна дитина особлива і потребує особливого підходу. У центрі – повага до дитини, її саморозвиток, свобода та самостійність. Основа філософії – переконання, що, надаючи дитині відповідну освіту і необхідну свободу, забезпечуючи її потреби та виховуючи в ній упевненість у власних силах, любов до життя, повагу, у відповідь можна очікувати такого ж ставлення, а в майбутньому дитина сповна реалізує себе. Монтессорі-напряму пропонує розумну структуровану систему, яка дає дитині змогу розвиватися в її власному темпі, відповідно до своїх здібностей.

Методологічні підходи в роботі Школи «Агенти змін»:

- **Конструктивізм**, який виходить з того, що навчання – активний процес, в якому люди конструюють знання на основі власного досвіду – шляхом пошуку власного розуміння світу, сенсу нової інформації для себе. Конструктивізм розглядають як епістемологію, що пояснює природу знань та процесу пізнання, під час якого людина формує суб'єктивний образ реального світу й особистісне ставлення до об'єктивних явищ і процесів. Важливим є контекст – навчання неможливо відірвати від реальності, а перевіряти знання варто на реальних прикладах. Такий педагогічний підхід полягає в тому, що викладач сприяє створенню особистого навчального середовища студента, зокрема через використання студентом попереднього досвіду. Конструктивізм є розвитком ідей прогресивної освіти, яка пов'язана з набутками Дж. Дьюї, концепцією психологічного й розумового розвитку особистості Ж. Піаже, соціокультурною теорією когнітивного розвитку Л. Виготського, когнітивною теорією Д. Брунера та діяльнісним підходом О. Леонтьєва⁴².
- **Рівний рівному** (*peer education*) – обмежений у часі процес, під час якого добре підготовлені та вмотивовані люди передають знання, формують позиції (*attitude*) та навички серед людей, що належать до однієї з ними цільової групи (за віком, соціальним статусом або інтересами). Багато прихильників такої освіти стверджують, що «горизонтальний процес» спілкування рівних з рівними і вироблення ними способів розв'язання проблеми є ключовим для поведінкових змін⁴³.
- **Холістичний підхід**, який американський дослідник холістичної освіти Рон Міллер характеризує як «освітню філософію, що стверджує: особистість кожної людини, її світогляд та ціль визначена процесом відносин між нею та суспільством, Всесвітом і духовними цінностями, що кожна людина знаходить сенс і мету в житті через підключення до спільноти, природи і гуманістичних цінностей»⁴⁴. Холістичне навчання – функціональна, інтегрована та узагальнена модель освіти, яка розглядає навчальну ситуацію цілісно та застосовує різні стратегії навчання для задоволення потреб усіх учасників процесу – задля досягнення результатів освіти, що є більшими, ніж сума їх частин.

Аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури, наукових досліджень і навчальної практики вказує на те, що вибір навчального підходу й інструментів у сучасних умовах потребує переосмислення та глибокого аналізу. Це корелює з цілями та цінностями нашої програми. У Школі ми намагаємося впроваджувати комплексні методи і принципи протягом усіх занять та етапів, поєднуючи неформальні методиками та включаючи міжсекторний підхід взаємодії у формальній і неформальній сфері. Під міжсекторною взаємодією розуміємо впровадження найкращих практик Школи «Агенти змін» – і в позашкільній освіті, і співпрацюючи з громадськими організаціями в неформальній освіті.

Ми переконані, що поєднання і пошук нових методів та теорій допомагають збагатити навчальний процес – з думкою, що кожна дитина – єдина і неповторна у своїй індивідуальності і потребує особистісного підходу.

⁴² Теоретико-методичні аспекти організації процесу навчання студентів вищої школи в контексті теорії конструктивізму. Равчина Т. В. URL: <https://bit.ly/2ZC5SWL> (дата звернення: 20.01.2020)

⁴³ Інша освіта. Абетка фасилітації «Тобто». URL: <https://bit.ly/36xURa8>

⁴⁴ Miller R. *Caring for New Life: Essays on Holistic Education* / Ron Miller. – NY : Psychology Press, 2000. – 136 p. (дата звернення: 20.01.2020)

2.4 Історія Школи

Ідея створення школи як простору, де діти та підлітки мають можливість стати щасливішими, де простір та програма допомагають у самореалізації на партнерських засадах, де вони навчаються на принципах поваги, уваги до кожного і довіри, народилася ще у 2012 році в Катерини Ключко, яка працювала в Школі Монтессорі і допомагала дітям з дитячих будинків та інтернатів, очолюючи молодіжну ініціативу.

У процесі дослідження нових освітніх підходів і концепцій поступово було напрацьовано досвід роботи з дітьми та молоддю, який спочатку став основою проєкту «ON-Life! Цінності українців»⁴⁵ за підтримки Британської Ради в Україні в межах Молодіжної ініціативи «Серце в долоньках», яку очолювала Катерина, а потім – базою для розроблення Школи громадянської освіти «Агенти змін».

2015 рік – заснування школи

У лютому – березні 2015 року Катерина відвідала США за програмою стажування «Виховання громадянської свідомості молоді в контексті освітньої реформи» («Youth Citizenship: Civic Education Reform in Schools») у рамках проєкту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Навчальні програми професійного зростання».

Після повернення з програми Катерина презентувала своїм колегам з МІ «Серце в долоньках» приклади громадянської освіти та виховання молоді. Протягом 10 років Катерина і колеги працюють зі школярами у напрямі неформальної освіти і через тренінги розвивають внутрішній потенціал та соціальну відповідальність молоді.

Події 2014 року, початок російської агресії на Сході нашої держави і досвід США допомогли зрозуміти потребу розроблення програми для громадянської освіти для підлітків в Україні. З допомогою Чернігівського Центру гуманістичних технологій «АХАЛАР»⁴⁶ та громадської організації зі Словаччини «Official Development Assistance of the Slovak Republic “Slovak Aid”»⁴⁷ – у межах програми Школи локальної демократії для громадських активістів України, що проходила в Чернігові, – був розроблений пілотний проєкт з громадянської освіти для підлітків, який заохочує їх брати активну участь у житті суспільства.

Після цього був розроблений пілотний проєкт під назвою «Школа громадянської участі “Агенти змін”» – у форматі літнього табору для школярів від МІ «Серце в долоньках».

У червні 2015 року в Лишнянському НВО (Київська область) відбулася перша літня Школа громадянської участі «Агенти змін». Упродовж двох тижнів 22 школярів навчалися комунікації, обговорювали поняття «громадянського суспільства», «громади», «відповідальної участі» і визначали власні цінності. Літня школа базувалася на принципах відкритості, свободи, творчості.

На одному із занять школярі малювали малюнки, долучившись до благодійного аукціону та збору коштів на лікування онкохворого хлопчика, що стало демонстрацією того, як можна залучати кошти для надання допомоги або розв’язання соціальної проблеми. Після Школи учні разом з учителями реалізували власні проєкти, розроблені задля розвитку своєї громади – це, зокрема, організація клубу друзів у вивченні іноземної мови, облаштування спортивного майданчика, запрошення волонтерів з Нідерландів і волонтерська акція з прибирання лісу.

⁴⁵ В Україні молодь почне говорити про цінності. URL: <https://bit.ly/2XtSJMJ> (дата звернення: 21.01.2020)

⁴⁶ «Дао активності» – книга, видана Центром гуманістичних технологій АХАЛАР. С. 121. URL: <https://bit.ly/36td2xZ> (дата звернення: 21.01.2020)

⁴⁷ URL: <https://www.slovakaid.sk/en/slovakaid> (дата звернення: 21.01.2020)

18 червня 2015 року в культурному центрі Посольства США «America House» Катерина Ключко разом зі школярами і викладачами презентувала представникам Посольства США і Корпусу миру США в Україні результати роботи Школи «Агенти змін».

Наступним кроком стало заняття «Цінності в громаді», організоване в межах дитячої програми Міжнародного фестивалю сучасного мистецтва «ГОГОЛЬФЕСТ» у вересні 2015 року – у співпраці з випускницею цієї самої програми стажування в США Світлоною Бабінець, керівницею відділу позашкільної освіти Київської міської державної адміністрації.

Успіх пілотного табору спонукав Катерину Ключко до співпраці з Національним центром «Мала академія наук України». Директор Центру Оксен Лісовий підтримав ідею співпраці. Результатом стало введення нової тематики «громадянська освіта» до переліку предметів Малої академії наук з дослідницької та проєктної діяльності школярів України. Наступні серії тренінгів Школи «Агенти змін» відбулися восени 2015 і навесні 2016 року на базі Міжнародного центру дитячої наукової творчості Малої академії наук України (MANLAB.CAMP).

У жовтні – грудні 2015 року тренінги Школи були проведені разом з Юлією Кравченко – тренеркою програми «Філософія для дітей» (P4C), доцентом кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також з Іриною Колотило і Дмитром Трофименком – у Міжнародному центрі дитячої наукової творчості Малої академії наук України (MANLAB.CAMP).

Протягом шести днів 24 активних школярів із сіл і містечок України, зокрема тимчасово переміщених із зони конфлікту, і діти учасників бойових дій розмірковували про своє покликання і місце у світі та громаді, про цінності громадянського суспільства, відповідальне лідерство, вміння працювати в команді, а також планували власні проєкти для покращення життя своїх громад. Учасники також відвідали представництво ООН в Україні та ЮНІСЕФ, де ознайомилися з діяльністю міжнародних організацій і долучилися до всесвітньої акції «Найбільший урок у світі» («The World's Largest Lesson»).

Діти зустрічалися з експертом з децентралізації Ярославом Жиденком з «Офісу реформ» та з експертами з проєктного менеджменту – виконавчою директоркою Центру політичних студій та аналітики «Ейдос» Ольгою Будник і менеджером з організаційного розвитку Сергієм Корнилюком. Після вдалої співпраці із Центром Сергія Корнилюка й Ольгу Будник запросили до співпраці на постійній основі як тренерів і менторів з проєктного та організаційного менеджменту.

2016 рік – співпраця з Національним центром «Мала академія наук України»

З 2016 року Міністерство освіти і науки України затвердило проєкт Катерини Ключко «Школа громадянської активності і волонтерської участі “Агенти змін”» як один з напрямів позашкільної освіти в рамках Всеукраїнських наукових профільних шкіл Малої академії наук України.

З 2016 року кількість учасників збільшилася з 25 до 50 учнів, а програма разом із залученими фахівцями з партнерських організацій розширилася до трьохденних сесій в чотири етапи протягом року, доповнених дистанційними завданнями і менторством за участі тренерів: Ольги Будник, Сергія Корнилюка, Олени Котляр та Ірини Колотило⁴⁸.

З 2016 року Школу «Агенти змін» втілюють Національний центр «Мала академія наук України» спільно з Молодіжною ініціативою «Серце в долоньках», Центром політичних

⁴⁸ Навчальні програми професійного зростання. Історія успіху. Випускниця вчить школярів бути активними і соціально відповідальними. URL: <https://bit.ly/2LVYn4Z> (дата звернення: 21.01.2020)

студій та аналітики «Ейдос» та Благодійною фундацією «Агенти змін» під керівництвом Катерини Ключко.

2018 рік – масштабування проєкту за фінансової підтримки Фонду демократії ООН (UNDEF)

З 1 квітня 2018 року Школа стала частиною масштабного проєкту «Підлітки змінюють громади в Україні через громадянську освіту – “Агенти змін. Діти”». Центральною активністю проєкту є масштабування проєкту Школи та її тренінгового курсу «Агенти змін. Діти».

У 2018–2019 роках у Школі взяли участь 125 учнів зі всієї України. Усього було проведено п'ять Шкіл – 25 учасників у кожній – у чотирьох містах: Києві, Львові, Вінниці та Полтаві (в столиці школа проводилася двічі), в чотири триденні етапи та з навчальною поїздкою до Італії.

Проєкт «Підлітки змінюють громади в Україні через громадянську освіту – Агенти змін. Діти» впродовж 2018–2020 років реалізували: Центр «Ейдос», Національний центр «Мала академія наук України», Благодійний фонд «Агенти змін», Молодіжна ініціатива «Серце в долоньках» за фінансової підтримки Фонду демократії ООН (UNDEF).

У межах проєкту були проведені навчання місцевих працівників в усіх областях України, навчання тренерів у нових містах та осередках, а також масштабні освітні форуми для вчителів та підлітків України.

Центр «Ейдос» став надійним провайдером, який забезпечив діяльність масштабного проєкту «Агенти змін. Діти» разом з партнерами проєкту та відкриття нових осередків – з проєктною менеджеркою Іриною Колотило та командою Школи. До масштабного проєкту долучилися регіональні тренери осередків у Вінниці (Олена Гуменна, Тетяна Красновецька, Сергій Низькохат), Львові (Олександр Фомічов, Оріся Грудка, Марія Лісецька) та Полтаві (Оксана Лашенкова, Сергій Терентьєв, Олена Глазкова).

2020 рік – продовження діяльності на базі Національного центру «Мала академія наук України»

Цього року розпочався восьмий набір у Школу волонтерської та громадянської участі «Агенти змін» у рамках профільних шкіл Національного центру «Мала академія наук України» спільно з Молодіжною ініціативою «Серце в долоньках», Центром політичних студій та аналітики «Ейдос» і Благодійною фундацією «Агенти змін» під керівництвом Катерини Ключко.

2.5 Підлітки – Агенти змін

*Ми не можемо вдовольнитися знанням про те,
якими людьми ми є; також має значення,
якими людьми ми сподіваємося стати.*

Кваме Ентоні Аппіа

У навчальному процесі, окрім методів та принципів роботи, для тренерів також важливо розуміти свою цільову групу – її вікові особливості, нейрофізіологію та психологічні і гормональні зміни і кризи, що виявляються в дітей під час навчання. Оперуючи цими знаннями, тренери здатні комплексно бачити дитину в навчальному процесі і коригувати її діяльність, спрямовуючи її увагу та мотивацію до дії в освітньому процесі. За Левом Виготським, рушійна сила (чинник) психічного розвитку – це навчання. Та в досвіді дитини може трапитися таке навчання, яке виявиться даремним або навіть загальмує розвиток. Навчання, яке розвиває, має орієнтуватися не на завершені цикли розвитку, а на ті, що виникають, – зону найближчого розвитку дитини.

Підлітковий вік є важливим етапом розвитку особистості, її самосвідомості й утвердження власної ціннісної позиції.

Юність – найважливіший період у психосоціальному розвитку людини. Вже не діти, але ще не дорослі, підлітки зіштовхуються з новими соціальними ролями і пов'язаними з ними вимогами. Вони оцінюють світ і ставлення до нього, здійснюють стихійний пошук нових відповідей на важливі запитання: «Хто я?», «Ким хочу стати?». Підлітки відчувають свою непотрібність, душевний розлад і безцільність, іноді впадають у «негативну» ідентичність, девіантну (відхилену від норми) поведінку. Криза ідентичності (або рольова плутаність) призводить до неспроможності обрати професію чи продовжити освіту. Успішний вихід з кризи юності формує здатність зробити власний вибір, знайти свій шлях у житті і залишатися вірним узятим на себе зобов'язанням, прийняти суспільні принципи і дотримуватися їх⁴⁹.

Організація Об'єднаних Націй визначає «молодь» як осіб віком від 15 до 24 років, а підлітків (тінейджерів) – як осіб віком 13–19 років – для цілей статистичного обліку без шкоди для інших визначень, що їх використовують держави-члени ООН. Однак варто зазначити, що стаття 1 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини визначає «дітей» як осіб віком до 18 років⁵⁰.

Основний зміст і специфіка підліткового віку полягає в переході від дитинства до дорослості у всіх аспектах розвитку – фізичному, розумовому, моральному, соціальному.

Перехідний період, який переживають підлітки, охоплює усі рівні їхнього розвитку і є одним з найважливіших чинників, що обумовлює процес формування особистості в час дорослішання. Основними напрямками перебудови організму традиційно вважають фізичний розвиток, статеве дозрівання, особливості функціонування нервової системи та її вплив на поведінку⁵¹.

Окрім того, зростає соціальна активність підлітків. Вони починають шукати інші сфери діяльності, крім навчання: додаткові заняття спортом, танцями і т. ін. Соціальна активність підлітків спрямована насамперед на прийняття і засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, характерних для світу дорослих та стосунків між ними. Відбувається глибока перебудова взаємин підлітків з оточенням, що зумовлює кризу підліткового віку. Вона виникає тоді, коли дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу в підлітків прагнення до нових форм взаємин з ними.

Важливо зазначити, що підліток починає усвідомлювати себе як особистість – член суспільства і учасник міжособистісних взаємин – і це допомагає йому краще долучитися до громадської діяльності й активно взаємодіяти з дорослими, громадськістю свого міста, ініціювати проекти і заохочувати ровесників до такої самої діяльності. У цей період для підлітків важливим є спілкування з ровесниками та спільна діяльність, у якій вони хочуть бути визнаними і прийнятими іншими.

Крім того, у взаєминах із дорослими в підлітків загострюється почуття власної гідності, прагнення до рівноправних стосунків. Саме тому ми вважаємо, що найкращий навчальний ефект виникає внаслідок врахування особливостей підлітків та їхніх потреб у процесі навчання і застосування в роботі принципів особистісно-орієнтованого підходу, гуманістичної педагогіки, конструктивізму, принципу «рівний рівному» та холістичності.

⁴⁹ Мультимедійний навчальний курс. Розвиток і вікова періодизація дітей та підлітків. URL: <https://bit.ly/3c19V1q> (дата звернення: 21.01.2020)

⁵⁰ The Official Document System (ODS) online database of UN. URL: <https://bit.ly/2X460Bi> (дата звернення: 21.01.2020)

⁵¹ Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с. URL: <https://bit.ly/3gktzZw> (дата звернення: 21.01.2020)

У своїй школі ми вводимо термін «*підліток – агент змін*», тобто такий підліток, який може впливати на розвиток своєї громади, створювати об'єднання з однолітків для реалізації суспільно значущих проєктів та ідей або розв'язання проблем на місцевому рівні.

Термін «агент змін» (англ. «*agent of changes*» або «*change agent*») трапляється здебільшого в описах інноваційних підходів у бізнес-компаніях, де розглядали агентів змін як таких, що впроваджують нові методи чи підходи або стають ініціаторами змін у компаніях і беруть відповідальність за це.⁵²

Під терміном «агенти змін» розуміють як окремих особистостей (individuals), так і взаємопов'язані механізми (interconnected mechanisms), що утворюють інфраструктуру змін в організаціях⁵³.

Окрім основної ролі управління змінами в організації агенти змін виявляють себе як:

- каталізатори змін (спричиняють або генерують зміни);
- особи, які пропонують розв'язання проблем (solution givers);
- помічники або асистенти процесу (process helpers);
- ланка, що зв'язує між собою всі ресурси (resource linkers)⁵⁴.

Сучасна теорія організації наголошує на тому, що для здійснення системних змін в організаціях потрібно мислити не тільки категорією окремого індивіда як агента змін, а й розуміти важливість побудови інфраструктури для механізму агентства.

В освітньому процесі агенти змін – це учні, які краще підготовлені до майбутнього. Агентство часто плутають з іншими поняттями, як-от: мотивація, психологічні риси, виклик, самоорганізація, плановірність, стійкість чи раціональний вибір. Люди з почуттям особистого агентства демонструють багато з цих можливостей. Та агентство – це не лише мотиваційний потяг чи вроджена психологічна риса. Як припускають вчені Міровський і Росс, це радше ресурс, який розробляють люди і який змінюється через соціальний прошарок, особистий досвід та життєвий шлях. Хоча агентство може розглядатися як універсальна здатність, більшість досліджень трактують його як готовність брати на себе відповідальність і ставати активною частиною суспільства, створюючи зміни та впроваджуючи інновації.

У нашому випадку підлітки, які реалізують власні проєкти та запроваджують ініціативи, стають такими інноваторами й «Агентами змін» у своїх громадах.

2.6 Як проходить навчання в школі?

Усі сесії Школи проходять в ігровій і творчій атмосфері з досвідченими тренерами та запрошеними лекторами. Школа проводиться в чотири етапи протягом року і передбачає домашні дистанційні завдання для учнів.

2.6.1. ПЕРШИЙ ЕТАП. Цінності у світі можливостей

На першому етапі Школи «Агенти змін» учасники знайомляться, дискутують про роль цінностей та лідерства, вчать працювати в командах, опановують основи проєктно-

⁵² Шихненко Е. И. Роль агентов изменений в образовательных организациях: зарубежный опыт реформирования школьного образования. Азимут научных исследований: педагогика и психология, 2014, № 1. С. 83. URL: <https://bit.ly/2XIOBVO> (дата звернення: 21.01.2020)

⁵³ Change Agent Mechanisms for School Improvement: Infrastructure not Individuals [Електронний ресурс] // The Center for Mental Health in Schools: Special Resource Material. – 14 p. – URL: <https://bit.ly/2yuMejj> (дата звернення: 21.01.2020)

⁵⁴ Havelock R. The Change Agent's Guide. 2nd Edition / R. Havelock, S. Zlotolow. – New Jersey: Educational Technology Publications, 1995. – 262 p.

го менеджменту як інструменту втілення своїх мрій у життя. Заняття з арт-терапії і психологічні вправи стимулюють до глибокої рефлексії, створюють атмосферу взаємного прийняття і емоційної підтримки.

Під час цього етапу учасники:

- досліджують себе та власний потенціал;
- переосмислюють своє місце у світі;
- усвідомлюють глибинні мрії;
- знайомляться з поняттям відповідального лідерства;
- опановують основні знання з проєктного менеджменту.

На першому етапі, крім створення довіри між учасниками і тренерами, ми разом досліджуємо внутрішній світ підлітків. В основі створення школи **ключова ідея: неможливо змінити світ, не змінивши себе**. Для того щоб змінити себе, спочатку необхідно себе пізнати та визначитися з питаннями: **Хто ти? Де твоє місце у цьому світі? Якими цінностями ти керуєшся? Що ти знаєш про місце, в якому живеш? Що хочеться змінити? Що у твоїх силах? І чому саме ти маєш це робити?**

Ці питання є надзвичайно важливими для підліткового віку. Учасники мають змогу дискутувати, розмірковувати й аналізувати власні переконання та ідеали.

Друга важлива ідея школи в тому, що **змінювати світ, себе або втілювати ідеї ми починаємо не з розгляду проблем за методом *дерево проблем* чи *рішень***, яке зазвичай застосовується в проєктному менеджменті громадських організацій, а шляхом мрії глобальної і власної. В основу школи покладена мрія: щасливі підлітки, які мають простір для самовираження та самореалізації, щаслива країна, де громадяни знають, як втілювати ідеї задля спільного покращення. Відповідно провідна мотивація учасника діяти починається не з бажання розв'язати проблему, а з власної мрії створити ті чи інші умови.

Мрії

Нейробіологи радять мріяти, аргументуючи це тим, що під час активного навчального процесу це дає змогу вийти з дефолтних мереж і знайти нові рішення.

Під час сесій про мрії використовується авторська арт-терапевтична техніка Катерини Ключко «Моя мрія», для якої необхідні фарби й акварельний папір, гумка, олівці. Під час вправи звучить музика і начитується текст, в якому учасникам пропонується зобразити те, про що вони мріють.

Сесія про мрії має терапевтичний характер. Вона допомагає долати страх вираження себе через мистецтво для тих, хто не звик цього робити; долати тривогу за те, що малюнок не подобається, дозволяти бути неідеальними і писати власну історію засобами мистецтва, розвивати креативне і творче мислення.

Часто буває, що деякі учасники відмовляються малювати на білому аркуші через страх його зіпсувати, виправдовуючись, що вони малюють негарно. Деколи учні бояться використовувати кольорові фарби, бо ніколи ними не малювали. Важливим моментом для тренера і ментора в цей час є підтримка, заохочення та безоцінні судження щодо майстерності дітей.

Завдання тренерів під час навчання – вивести учасників у зону росту й опанування нових навичок і допомогти маленькими кроками подолати страхи, як-от страх спілкуватися, висловлювати власні думки, налагоджувати контакти з іншими, а також пробувати нову діяльність. Поруч з підлітком психолог або тренер, який завжди контролює зону росту – щоб вивести його в зону росту, а не залишити в зоні страху.

Окрім методів «навчання через дію» та арт-терапії на першому етапі ми використовуємо уроки американського викладача Метью Ліпмана за програмою «Філософія

для дітей», яка навчає критичного і піклувального мислення, розвитку креативності та вміння слухати інших, аргументувати і приймати іншу точку зору. За цим методом відбувається вправа «Моє місце у світі». Ця вправа допомагає учасникам побачити, наскільки різні бувають думки в їхніх однолітків, проаналізувати власне візуальне зображення свого місця у світі та зображення інших учасників.

Цінності

Нам важливо, аби, будуючи власний проєкт, учасники усвідомлювали власні цінності, а також розуміли, за якими принципами вони об'єднують інших людей. Тому щоразу ми узгоджуємо цінності групи разом з учасниками, коли на занятті вони можуть поділитися прикладами рис людей, які для них є авторитетами. Ми вважаємо, що про цінності можна читати лекції, але все, що стосується практичних вправ на самопізнання, варто вносити в практичне поле.

Відповідальне лідерство

На першому етапі ми надаємо велику увагу розвитку особистості, характеру, цінностям, новим навичкам. Саме тому серед практичних вправ зосереджуємо увагу на понятті відповідального лідерства, проактивній участі та роботі в команді. За основу взяті принципи Стівена Кові і його теорія про проактивність, тобто відповідальне лідерство базується на повазі, активній участі, підтримці інших, самоаналізі, вмінні вирішувати складні питання, відповідальності за прийняті рішення, вмінні мотивувати команду на позитивний результат та ін.⁵⁵

Для нас важливо розглядати поняття лідерства в сучасному контексті. Лідери – не ті, які керують усіма, а ті, які допомагають досягти спільних цілей разом з командою, дослухаючись до кожного, і приймають рішення, аналізуючи пропозиції команди.

«Лідерство – це здатність говорити людям про їхню цінність і потенціал так, щоб вони надихалися цим і розвивали в собі ці якості» – Стівен Р. Кові.

Ольга Будник, менторка і наставниця «агентів» у Школі, говорить про свою роботу як тренера: *«Ми навчаємо учасників не закопувати свої таланти, а відтворювати і примножувати, надихати і надихатися, через проєктну діяльність втілювати свої мрії в життя, виховувати лідера в собі і дивитися на світ з вдячністю та зацікавленістю».*

Навички проєктного менеджменту

Як уже зазначалося, на Школі «Агенти змін» ми не зосереджуємося на пошуку проблем при розвитку ідей проєктів за методом «дерево проблем», а навпаки – заохочуємо підлітків мріяти і з мрій робити невеликі кроки в проєкти.

Сергій Корнилюк, тренер школи, каже: *«Ми не даємо “агентам” інструкцій, як фарбувати стадіони, проводити масові заходи чи знаходити десятки помічників-волонтерів. Замість цього ми намагаємося створити серед них коло довіри, допомогти ідентифікувати особисті цінності і принципи, змусити вийти за рамки стереотипів та шаблонних рішень, підштовхуємо повірити, що мрії можна починати втілювати уже в доволі ранньому віці».*

Саме тому після сесії з мріями ми читаємо лекцію з проєктного менеджменту, завдання якої:

- продемонструвати, що підлітки можуть більше, ніж уявляють (працюємо з мотивацією);

⁵⁵ Кові Стівен Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей / Стівен Р. Кові ; пер. з англ. О. Любенко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 384 с.

- надати бачення термінології («Що таке проєкт? Які ключові відмінності проєкту від процесу?»);
- пояснити, з чого складається хороший проєкт, і як від початкової точки А дійти до точки цілі В або С;
- дати учасникам бачення поняття «дизайн-мислення» (design thinking) і пояснити, як розробляти проєкт у такому напрямі;
- показати відмінності лідера від проєктного менеджера;
- пояснити, якими знаннями має володіти проєктний менеджер;
- розглянути різні практичні кейси проєктів.

Після лекції з проєктного менеджменту учасники отримують домашнє завдання: написати 20 ідей проєктів, обрати з них одну і розробити концепцію власного проєкту.

Зворотний зв'язок від досвідчених спікерів і тренерів дає змогу проаналізувати виконану роботу і знайти нові способи розв'язання поставленої проблеми. Тематику проєктів тренери не обмежують. Є тільки одна вимога: бажання їх реалізувати має йти від серця.

«Твоя мрія має бути вчасною, тоді її легше буде здійснити завдяки підтримці оточення. Та насамперед вона має бути актуальною для тебе. Поза тобою немає нічого, все, що ти можеш зробити за життя, уже в тобі. Головне – знайти свій шлях і свою Мрію», – так розмірковує 15-річна учасниця школи Євгенія Скребець з м. Тростянець Сумської області, випускниця 2017 року.

Для дистанційного навчання ми використовуємо метод скаффолдингу. Цю теорію представив у педагогіці в 1950-х роках когнітивний психолог Дж. Брунер. Уперше її застосували для розвитку в дітей навичок володіння мовою.

Навчальний скаффолдинг – це надання достатньої підтримки для стимулювання в навчанні, коли загальні уявлення та поняття учням вже надані.

Тренер допомагає учням виконати завдання або зрозуміти досліджуваний концепт, забезпечуючи підтримку. Важливо розуміти, що скаффолдинг – це тимчасова підтримка, яка зменшується, як тільки учень стає здатний самостійно навчатися і виконувати завдання незалежно. Матеріали для навчання надаються послідовно протягом процесу, який супроводжується контролем та позитивною підтримкою вчителя через механізм скаффолдингу.

2.6.2. ДРУГИЙ ЕТАП. Від мрії до дії. Мистецтво змін

Цей етап присвячений темам: світ, суспільство, громада – тому, як працює суспільство довкола нас. Усвідомленню механізмів роботи громадянського суспільства (взаємодія держави, бізнесу та громадського сектору). Етап має прикладний і практичний характер. Учасники, які підготували вдома плани виконання власних проєктів, запрошені на другий етап Школи «Агенти змін», яка відбувається через 1,5–2 місяці після першого етапу.

Під час другого етапу учасники вивчають такі теми:

- Взаємодія держави, бізнесу та громадського сектору.
- Поняття громадянського суспільства.
- Менеджмент волонтерського руху.
- Як втілювати проєкти в життя?
- Як розпочати власну справу?
- Мистецтво презентації проєкту.
- Публічні й особисті фінанси.
- Методи ефективної комунікації.

Трисекторна модель суспільства та громадянське суспільство

На цьому етапі ми надаємо особливу увагу концепції «трисекторної моделі» суспільства загалом і розглядаємо кожен сектор окремо з досвідченими професіоналами та запрошеними лекторами в цій сфері.

Економіка більшості демократичних країн світу, де важлива приватна власність та існує чи формується ринкова економіка, складається з трьох секторів: державного, приватного (бізнесу) і неприбуткового.

Перший сектор поєднує органи державної влади, тобто організації, майно яких перебуває в державній чи комунальній власності. Державний сектор покликаний задовольняти потреби суспільства в освіті, охороні здоров'я, соціальному забезпеченні, охороні навколишнього природного середовища, працевлаштуванні тощо. Державні органи управління здійснюють регулювання економіки країни, перерозподіляючи дохід приватного сектору. Як правило, до державного сектору належать державні підприємства, установи й організації, які фінансуються з державного бюджету.

Другий сектор – приватні комерційні організації, тобто такі бізнес-організації, що працюють з метою отримання прибутку їхніми власниками, і майно яких не перебуває в державній чи комунальній власності. Для цього їм необхідно задовольняти потреби своїх клієнтів, які оплачують їхні послуги.

Третій сектор – приватні некомерційні організації, організації громадянського суспільства (ОГС) або неприбутковий сектор. Неприбутковий сектор – цей термін вперше вжито в Сполучених Штатах Америки. Спочатку він означав незалежні неприбуткові університети, шпиталі, профспілкові об'єднання, професійні асоціації тощо. Такі організації можуть отримувати дохід, але не розподіляють його серед членів і засновників. Інша відмінність – майно цих організацій не перебуває в державній чи комунальній власності.

На сьогодні поняття неприбуткового сектору значно розширилося, проте воно повною мірою не відображає сутності і змісту організацій, що до нього належать. Організації неприбуткового сектору часто слугують соціальним потребам і цілям. Сюди належать різноманітні установи: деякі з них благодійні і фінансово незалежні (наприклад, всесвітньо відома благодійна організація «Оxfam»), інші отримують фінансування здебільшого від уряду (наприклад, Національна академія наук України, галузеві академії). На *рис. 1* більш детально розглянуті межі між третім, державним і приватним секторами.

Рис. 1. Межі між третім, державним та приватним секторами

Ми віримо, що побудова демократичної держави неможлива без взаємодії бізнесу, державних установ та благодійних і громадських організацій. Саме тому надаємо увагу тому, як працюють органи державної влади. Чим відрізняються органи державної влади на місцевому, обласному та всеукраїнському рівнях? Як приймають та оскаржують рішення в країні? Як розподілений ВВП? Куди потрібно писати запити для отримання інформації? У чому відмінність малого, середнього та великого бізнесу? Як сплачують податки і як підприємцю прорахувувати ризики? У чому відмінність неприбуткових організацій від прибуткових? Яким законом вони регульовані? Звідки надходять кошти і коли підлітки можуть створити власну організацію?

Розглядаючи кожен сектор, ми також пропонуємо дітям обрати свій напрям у майбутньому, виходячи з цілей та мрій, про які ми говорили на першому етапі, а також показати, як можна реалізувати себе в тих чи інших напрямках і сферах. Під час другого етапу ми розглядаємо реформу децентралізації, поняття громади, громадянського суспільства та прав і обов'язків громадян.

Волонтерство

Окремо ми обговорюємо тему волонтерства, коли під час інтерактивної лекції розглядаємо види волонтерства, менеджмент волонтерів, їх залучення і мотивацію. Пояснюємо специфіку роботи неприбуткових проєктів і відмінності понять «меценатство», «благодійність» та «філантропія».

Пітчінг проєктів

На другому етапі учасники мають презентувати власні проєкти у форматі пітчінгу й отримати запитання від групи і тренерів для подальшого доопрацювання концепції. Ця презентація навчає учасників не боятися публічних виступів, долати страх перед аудиторією, навчитися презентувати власну ідею чітко і лаконічно та вміти її захищати.

Після аналізу презентацій кожен учасник та учасниця має змогу доопрацювати презентацію свого проєкту і презентувати ще раз наприкінці другого етапу, де методом голосування учасники обирають найпереконливіші ідеї.

Медіаграмотність

Значну увагу надаємо темі медіаграмотності і зв'язкам з громадськістю. Розглядаємо такі проблеми:

- Як писати про власні проєкти?
- Де краще шукати або публікувати інформацію?
- Як зробити власний сайт?
- Як користуватися соціальними мережами для поширення ідеї?
- Як залучати волонтерів, спонсорів та учасників до свого проєкту?

На другому етапі ми говоримо про вплив особистих змін на наше оточення, місто, країну та світ. Про те, що наші кроки до змін в громадах впливають на країну та світ.

Після другого етапу учасники починають працювати над реалізацією свого проєкту на місцях.

Отже, після повернення додому в учасників є 3–4 місяці для роботи над своїми проєктами. Між другим і третім етапами відбувається менторська підтримка учасників за методом скафолдингу, під час якої ментори телефонують, допомагають вирішити питання і мотивують учасників реалізовувати свої проєкти. Якщо проєкт втілений у життя, учасника запрошують на третій етап.

2.6.3. ТРЕТІЙ ЕТАП. Від локального до глобального

Цей етап святкування маленьких перемог та аналізу пройденого шляху. Учасники публічно презентують свої проекти перед ЗМІ та громадськістю, діляться досягненнями, набутим досвідом, а також труднощами, з якими довелося зустрітися під час реалізації проектів.

Під час третього етапу учасники презентують реалізовані проекти, спілкуються з представниками місцевих ЗМІ, зустрічаються з видатними особистостями, беруть участь в екскурсіях до креативних просторів та підприємств, знайомляться з цілями сталого розвитку ООН, дізнаються про резилієнс і життєстійкість.

Щороку проходить публічна презентація проектів випускників, де вони мають змогу поспілкуватися з громадськістю та представниками ЗМІ, відповісти на їхні запитання. З 2015 року публічні презентації відбуваються в Києві за сприяння Американського дому в Україні. Улітку 2019 року в межах масштабного проекту відбулися публічні презентації у просторах «Urban 500» у Києві та «Urban Biblioteka» у Львові.

На цьому етапі учасники мають змогу зустрітися з видатними особистостями. Наприклад, у 2016 році відбулися зустрічі з Блаженнішим Любомиром Гузаром, співачкою Сашею Кольцовою – лідеркою гурту «Крихітка». Відомі бізнесмени запросили слухачів школи на свої підприємства. Під час третього етапу у 2017 році наші випускники познайомилися з Міністром освіти і науки Лілією Гриневич.

Чи здогадувалися підлітки, які ще пів року тому боялися ділитися своїми мріями в групі однолітків, що вони будуть упевнено висловлювати свої думки щодо концепції «Нова українська школа» за величезним столом у Міністерстві освіти і науки України? Такі зустрічі викликають захоплення в учасників і залишають спогади на все життя.

Найбільше досягнення для учасників – втілення власних проектів. Практична проектна діяльність допомагає їм через «навчання в дії» довідатися, які є місцеві громадські організації, бізнеси, органи правління, і ставати активною частиною громади, долучаючи однолітків, батьків та друзів до спільної діяльності. Неодноразово учасники після реалізації проектів з'являються в місцевих газетах і в новинах на місцевому телебаченні.

«Моє гасло – “Ти можеш набагато більше, ніж ти думаєш”. Школа “Агенти змін” підштовхнула мене зробити свій проект, і він перевершив мої очікування. Коли ти робиш те, чим палаєш, то це бачить твоє оточення. Воно настільки заряджається твоєю енергією, що прагне тобі допомогти. Тому те, що мою ідею підхопили друзі, стало для мене найбільшою винагородою», – Анастасія Шарай, 17 років (Вінниця).

Життєстійкість підлітків (resilience)

Значну увагу ми приділяємо і темі життєстійкості підлітків, зокрема практикуючи вправи концентрації уваги (майндфулнес) і досліджуючи разом з ними нейробіологію мозку та вплив стресу на нього.

Майндфулнес – практика повної усвідомленості своїх думок, емоцій і досвіду в кожному моменті. Ті, хто пропонують майндфулнес школам, наголошують на таких перевагах цих практик: зменшення тривожності і збільшення рівня уваги⁵⁶.

Поняття «резилієнс» (resilience) увійшло в науки про людину з механіки, де воно означає фізичну здатність матеріалу повертатись у первісний стан. В україномовній літературі з психології та соціальної роботи resilience перекладають як стресостійкість, життєстійкість, життєздатність, стійкість до травми. Ці терміни використовують для позначення

⁵⁶ НУШ. Нова українська школа. Що потрібно знати про майндфулнес у школі. URL: <https://bit.ly/3d3f8Hn> (дата звернення: 27.01.2020)

ресурсів подолання надзвичайних і стресових подій, психологічних і соціальних наслідків травматичного стресу, втрати і т. ін. Найбільш узагальнене визначення пропонує Всесвітня організація охорони здоров'я (далі ВООЗ). Згідно з ним, резилієнс – це «здатність відносно добре справлятися з важкими ситуаціями й особиста ресурсність, що може розвиватися завдяки захисним факторам (наприклад, сприятливому зовнішньому середовищу та виробленню адаптивних механізмів справляння із ситуацією⁵⁷).

Цілі сталого розвитку

На третьому етапі учасники також відвідують представництво ООН в Україні та знайомляться із Цілями сталого розвитку, досліджуючи глобальний світ.

Цілі сталого розвитку (ЦСР), які ще називають «Глобальними цілями», – це загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб впоратися з бідністю, захистити планету і забезпечити мир і процвітання для всіх людей у світі⁵⁸.

17 Цілей є досягненням Цілей розвитку тисячоліття. Вони також охоплюють нові сфери, як-от: кліматичні зміни, економічна нерівність, інновації, стале споживання, мир і справедливість. Цілі є взаємопов'язаними – ключем до успіху в одній з них є вирішення питань, пов'язаних з усіма іншими.

На третьому етапі всі учасники отримують матеріали для проведення уроку «Цілі сталого розвитку» у своїй школі чи місті, долучаючись до акції «Найбільший урок у світі». Під час проведення Уроку ООН учні переосмислюють працю педагогів, вчать планувати інтерактивний урок, краще вивчають питання збереження планети і можуть пояснити основні принципи впровадження цілей сталого розвитку, починаючи зі школи.

2.6.4. ЧЕТВЕРТИЙ ЕТАП. Як працює моє місто

На четвертий етап запрошені учасники, які провели урок із Цілей сталого розвитку в себе в місті і хотіли б продовжувати свою громадянську активність на місцевому рівні. Під час етапу учасники:

- досліджують, хто управляє містом;
- аналізують, навіщо платити податки і хто розпоряджається бюджетом;
- шукають, як розв'язати важливу для них проблему в місті.

Як засвідчує дослідження, підготовлене Київським міжнародним інститутом соціології для ПРООН в Україні 2016 року, більшість жителів України (49%) вважають, що ніяк не можуть вплинути на життя у своєму місті чи селі, а ще 31% – що можуть лише незначною мірою.

Підлітки, які вже реалізують ініціативи на місцях і продемонстрували особливу зацікавленість у громадських та політичних процесах свого населеного пункту, провели дослідження «Як працює моє місто», що пояснює та відображає дедалі більшу відповідальність громад за свій розвиток у контексті реформи децентралізації в Україні. Під час цього етапу учасники відвідують місцеві ради, спілкуються з місцевими депутатами і мерами міст.

Однією із сесій четвертого етапу є симуляція бюджетного процесу, під час якої учасники формують видаткову частину за профільними сферами, як-от: соціальна, освітня сфери, охорона здоров'я та культура. Учні працюють у мінікомандах: проводять калькуляцію,

⁵⁷ Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : навч.-метод. посіб. / [Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко. Київ : НаУКМА, 2017. URL: <https://bit.ly/2zzisvh> (дата звернення: 27.01.2020)

⁵⁸ Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Цілі сталого розвитку. URL: <https://bit.ly/36wmGje> (дата звернення: 27.01.2020)

обговорення відповідно до ідеологічних засад своїх політичних сил, а потім представляють напрацьовані результати бюджетному комітету, де відбувається подальше голосування і затвердження бюджету міста-держави.

Такий вид симуляційних ігор допомагає комплексно поглянути на взаємозв'язок всіх секторів суспільства, їх взаємозалежність, формує причинно-наслідкові зв'язки між діями, принципами та поведінкою як самих громадян, так і політиків, які їх представляють в органах державної влади та місцевого самоврядування.

На цьому етапі відбувається симуляція бюджетного процесу, де учасники працюють у різних відділах у командах і разом планують видатки, захищають їх перед бюджетним відділом, обирають власні партійні напрями і голосують в умовному парламенті. Такі ігри-симуляції допомагають підліткам відчути комплексність роботи депутатів, зрозуміти теорії політичних партій, а також важливість планування видатків і вміння керувати ними.

Домашнє завдання для учасників після четвертого етапу полягає у проведенні досліджень щодо того, як працює їхнє місто (селище/село). Окрім дослідницьких звітів, слухачі школи попередньо представлять результати досліджень своїм одноліткам.

У 2017 році вперше відбувся четвертий етап, на який також були запрошені випускники попередніх шкіл, які далі провадять громадську діяльність. Для нового етапу обрали назву «З'єднання точок», що влучно відображає основну його мету: поєднати знання, отримані про себе та світ на попередніх етапах, – задля синергії. Також наприкінці 2019 року був проведений форум випускників «Всесвіт. Майбутнє. Справжність», який зібрав понад 70 учасників Школи 2015 року. Щороку ми змінюємо тему четвертого етапу, додаючи нові теми та вправи для учасників, а тепер ще й запрошуючи випускників.

2.6.5. П'ЯТИЙ ЕТАП. Навчальний візит до Італії

Бонус-етап – п'ятиденний лідерський тур до Італії для 15-ти найкращих учасників – вперше відбувся 2019 року в рамках масштабованого проєкту. Запрошені були ті, хто найкраще виконав домашнє завдання після четвертого етапу, а також проявив себе протягом всього навчання. Під час цього етапу учасники обмінялися досвідом громадянської участі, набули навичок міжкультурної комунікації, вивчили основи миротворчості і миробудування.

Підлітки відвідали партнерську організацію «Rondine Cittadella della Pace» («Rondine»), розташовану в місті Ареццо, регіон Тоскана. «Rondine» є міжнародною організацією, яка існує з 1997 року і створена з метою сприяння діалогу та врегулюванню конфліктів на різних рівнях: міжособистісних, політичних та міжнародних.

Метою асоціації є сприяння діалогу і розбудові миру через реалізацію спільних проєктів та ініціатив соціального підприємництва. Під час лідерського туру в цій організації учасники пройшли коротке навчання з конфліктології та миротворчості і мали змогу зустрітися зі своїми однолітками з різних країн світу. Сайт організації: <http://www.rondine.org/en/>.

Цей етап мав на меті продемонструвати учасникам нові перспективи для роботи в Україні через європейський досвід в Італії.

Важливі елементи навчання в школі

«Людський розвиток можливий тільки з опорою на свободу і досвід взаємодії з навколишнім середовищем» – Марія Монтессорі

Для нас дитина цінна як така, людське життя і гідність та бачення неповторної особистості в кожному учасникові є найважливішими. Кожна дитина є даром, який ми відкриваємо, підтримуємо, поважаючи права та свободу, мотивуючи до розвитку.

Цінності школи:

- Життя
- Гідність
- Довіра
- Талант
- Повага
- Віра
- Особистість
- Автентичність
- Самовираження
- Саморозвиток
- Досвід
- Свобода

Цінності забезпечені через такі принципи:

- усвідомлення гідності особистості;
- прийняття багатокультурності особистості;
- розвиток відповідальності;
- розвиток поваги один до одного;
- вміння слухати і чути;
- створення майданчика для висловлення думок;
- дії в інтересах дитини;
- конфіденційність.

Для нас також важливий гармонійний розвиток особистості, який включає:

- Інтелектуальний розвиток
- Емоційний розвиток особистості
- Психічний розвиток
- Духовний розвиток
- Фізичний розвиток

Командоутворення

Під час навчання передусім ми намагаємося забезпечити учасникам комфортні та якісні фізичні і психологічні умови. З огляду на дослідження нейробіологів, людина, яка потрапляє в нове середовище або вивчає нову інформацію, відчуває стрес і потребує процесу адаптації. Дослідники з Гарвардського центру розвитку дитини пояснюють, як стрес впливає на мозок. За умови постійного стресу інформація не засвоюється і ефективний навчальний процес не відбувається⁵⁹.

У процесі навчання ми турбуємося про простір, адаптацію та першочергові умови праці. На нашу думку, насамперед має бути визначений простір довіри після командоутворювальних вправ. Усі заняття відбуваються за принципами і правилами, які приймають учасники під час дискусії. Це допомагає організувати простір, за який всі відповідають. Блок командоутворення проходить крізь всі етапи школи. На першому етапі ми надаємо окрему увагу рухливим іграм. У нашому посібнику пропонуємо кілька вправ до ознайомлення (Розділ 2.7.).

⁵⁹ The Center on the Developing Child at Harvard University. What We Can Do About Toxic Stress. URL: <https://bit.ly/36ujJzC> (дата звернення: 27.01.2020)

Дизайн простору:

Естетика. У роботі з підлітками ми використовуємо принципи естетики простору, в якому живемо. Тренери турбуються про наявність квітів у вазі, картин на стінах, чистоти в приміщенні і впорядкованості матеріалів. Усе, що нас оточує, нас виховує.

Оформлення. Тренери намагаються яскраво оформлювати простір, де проходить навчання, через записи на фліпчарті, гармонійно розклеювати матеріали по кімнаті.

Перебування. Учасники разом з тренерами сидять у колі, що допомагає усім бачити очі один одного, використовуючи предмет говоріння у разі потреби. Винятком бувають лекції, де передбачена розсадка «амфітеатр» для того, щоб учасники мали змогу записувати матеріал і бачити візуальний супровід.

Зранку ми завжди проводимо руханки (фізичні вправи), навесні співаємо гаївок на природі, за бажанням учасників організуємо пробіжки та заняття йогою. У ранковій сесії вносимо вправи з дихання і майндфулнесу, а також рефлексію попереднього дня та очікування від цього дня.

2.7 Приклади практичних вправ

Вправа з майндфулнес

Перебіг вправи. Тренер просить усіх сісти в коло зручно на стільцях у «позиції гідності» (дві стопи на підлозі, коліна зігнуті (90 градусів), спина рівна, руки на колінах долонями вниз). Просить зберігати тишу впродовж усієї вправи. Заплющити очі і зосередитися на диханні. Тричі зробити вдих і видих, скануючи власне тіло. Можна покласти долоню на грудну клітку, щоб відчувати, як легені піднімаються разом з вдихом і видихом. Це час для того, щоб послухати себе. Можна також зробити після дихальної вправи внутрішню усмішку собі і людям навколо. І розплющити очі.

Особлива увага надана ранковій і вечірній рефлексії учасників, що допомагає їм сформулювати власну думку, розрізнити власні емоції та почуття, за потреби вміти артикулювати те, що їх турбує чи вразило, а також аналізувати отримані знання – не лише з лекцій, а з усього, що оточує. Так ми навчаємо дітей вчитися в кожного – не тільки в тренера чи ментора, лектора, а й в один одного, природи та середовища. Доведено: якщо учасники постійно рефлексують над власними діями, над тим, що відбувається навколо і своїми відчуттями, то зростає їхня здатність до аналізу та розвитку самоусвідомлення і присутності тут і зараз, вимкнувши режим автопілота.

Приклади питань для рефлексії:

- Які думки сьогодні виникали?
- Які нові ідеї з'явилися?
- Які були відчуття чи емоції?
- Що нового для себе дізналися?

Також ми заохочуємо учасників вести щоденники вдячності, в яких записувати красиві і щасливі моменти свого життя.

Ігри на знайомство і командування

1. «Сильний вітер дме на тих...»

Мета: познайомитися у веселій і невимушеній атмосфері.

Перебіг вправи. Учасники сидять у колі. Ведучий або ведуча забирає один стілець і стає в центрі кола, учасники залишаються на своїх місцях. Ведучий або ведуча продовжує

фразу «Сильний вітер дме на тих...» наприклад так: «...хто приїхав потягом сьогодні». Усі, кого стосується це твердження, мають встати і сісти на інше місце. Хто залишився без стільця, стає ведучим і сам пропонує твердження.

Наприклад: «Сильний вітер дме на тих, хто сьогодні має в одязі білий колір», «Сильний вітер дме на тих, хто любить читати книжки», «Сильний вітер дме на тих, хто знає більше двох іноземних мов».

Ця гра також допомагає учасникам щось дізнатися один про одного, розворушитися і змінити місце сидіння на інше, а отже, і своє оточення.

2. «Годинник»

Мета: познайомити учасників, зняти напругу, згуртувати їх.

Перебіг вправи. Ведучий або ведуча роздає учасникам аркуш паперу А4 й олівець, просить намалювати на аркуші годинник і пронумерувати години – від 1 до 12. Запрошує дітей записати навпроти кожної цифри імена інших учасників та запросити їх на зустріч. Ведучий або ведуча пропонує 12 різних запитань і щоразу учасники змінюються, відповідаючи на запитання по 1–2 хв кожен.

Приклади запитань:

- Розкажи про улюблене кіно.
- Куди ти мрієш поїхати в подорож?
- Яку останню книгу ти прочитав/прочитала?
- Що тобі більше подобається: дарувати чи отримувати подарунки?
- Яким для тебе є справжній друг?

Вправа допомагає учасникам краще познайомитися і створює невимушену атмосферу.

3. «Долоньки»

Мета: познайомити учасників, зняти напругу, згуртувати їх.

Перебіг вправи. Ведучий або ведуча роздає учасникам аркуш паперу А4, олівець і ножиці. Учасники малюють долоньку і вирізають її. На кожному пальці потрібно написати відповіді на такі запитання: 1. Моє ім'я. 2. Моє хобі (що мені подобається робити). 3. Куди витратила/-в би мільйон доларів? 4. Що в мене добре виходить? 5. Яка моя мрія? Потім учасників запрошують презентувати долоньки і наклеїти їх на фліпчарт.

4. «Галактичні привітання»

Мета: допомагає учасникам почати говорити про себе, познайомитися.

Перебіг вправи. Ведучий або ведуча пропонує всім учасникам стати в коло і кожному придумати назву власної планети, з якої він чи вона прилетіли, зобразити ритуал вітання, використовуючи жест і звук. Потім учасники по черзі називають своє ім'я, назву планети і показують свій жест. Решта учасників повторюють цей жест за ними, супроводжуючи це словами, як-от «Привіт, Оленко з планети Веснянка» і одночасно повторюють жест, яким вітаються на цій планеті.

5. «Збери ім'я з літер інших учасників»

Мета: допомагає учасникам познайомитися, створює дружню атмосферу.

Перебіг вправи. Ведучий або ведуча пропонує всім учасникам стати в коло і наклеїти смужку малярного скотчу на одяг, написавши на ній нижнім підкресленням стільки рисочок, скільки літер у його чи її імені: _ _ _ _ _ (С Е Р Г І Й). Далі учасники підходять до

інших учасників, запитують в один одного ім'я. Якщо виявляється, що у співрозмовника ім'я має такі самі літери, як і в його/її імені, просять «подарувати» цю літеру і намалювати її на смужці на відповідному місці. Наприклад, якщо ім'я Віктор, тоді учасник для імені Сергій просить подарувати літеру Р. Учасники продовжують знайомитися, поки не заповнять усі літери свого імені. Якщо ім'я незвичайне, ведучий або ведуча може подарувати літеру, якої не вистачає.

6. «Мовчазні шеренги»

Мета: згуртувати учасників, зняти напругу, створити дружню атмосферу.

Перебіг вправи. Ведучий або ведуча пропонує всім учасникам за одну хвилину стати в одну шеренгу за кольором очей – від світлішого до темнішого, без вербальної комунікації. Або побудувати шеренгу за датою народження – від наймолодшого до найстаршого, або за розміром взуття – без слів і на швидкість.

7. «Гучномовець»

Мета: згуртувати учасників, зняти напругу.

Перебіг вправи. Ведучий або ведуча пропонує групі проспівати на повну гучність голосні літери. Група обирає літеру «А» або «О» і стає в шеренгу навпроти ведучого. Ведучий або ведуча відходить на певну відстань від групи і регулює гучність. Коли ведучий або ведуча підходить ближче до групи, група підсилює звуки, коли далі – зменшує. Регулювати можна різко.

..... РОЗДІЛ III.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПІДХОДІВ

ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СВІТІ

У сучасному глобальному світі кожна держава тою чи іншою мірою стикається з проблемами і викликами, тотожними за своєю суттю. Реформа освітньої сфери є в пріоритетах провідних держав світу, адже на зміну постіндустріальному суспільству прийшло інформаційне та постінформаційне суспільство, а класно-урочна система Яна Коменського і досі є основною формою роботи в школі в більшості країн світу.

Громадянська освіта посідає одне з провідних місць у шкільних реформах різних країн і є однією зі складових зазначених реформ. У цьому розділі інформаційно-аналітичного звіту ми спробуємо описати досвід впровадження громадянської освіти в чотирьох країнах: Грузії, Норвегії, Сполучених Штатах Америки та Великій Британії.

Грузія, як країна пострадянського простору, за економічними та політичними умовами здобуття незалежності надзвичайно подібна до України. Військова агресія Росії у 2008 році, яка призвела до окупації Південної Осетії та Абхазії, дає змогу провести аналогії з подіями в Україні 2014 року в Україні, анексією Криму та окупацією територій на Сході України (Донецька і Луганська області). Під час таких військових конфліктів надзвичайно загострюється питання ідентичності, громадянської позиції та належності до певної держави. Саме тому досвід Грузії у впровадженні громадянської освіти у формальній та неформальній освіті є цінним для нас.

Вибір наступних двох країн – Норвегії та Сполучених Штатів Америки – був зумовлений знайомством авторів інформаційно-аналітичного звіту з освітньою системою зазначених країн та громадянською освітою в структурі формальної та неформальної освіти.

З моменту старту освітньої реформи в Україні досвід скандинавських країн щодо підвищення якості освіти користувався неабияким попитом. Норвегія – країна зі сталою демократією, яка доволі природно імплементувала здобутки демократії у всі прошарки суспільства та державні інституції, і освітня система не є винятком.

Участь авторів інформаційно-аналітичного звіту в програмі професійного зростання (PtP) «Виховання громадянської свідомості молоді в контексті освітньої реформи» («Youth Citizenship: Civic Education Reform in Schools») 2015 року, за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), дала змогу ознайомитися з впровадженням громадянської освіти в США на прикладі штату Меріленд та описати особистий досвід навчального стажування. Зазначена програма докорінно змінила підходи до викладання громадянської освіти в учасників проєкту, серед яких і зазначені автори.

Завершує наш огляд Велика Британія, яка є еталоном у розробленні нових освітніх програм не лише з громадянської освіти. Вдале поєднання стратегічного бачення цінності громадянської освіти з новітніми методологічними підходами та практичним втіленням дають можливість користуватися британськими напрацюваннями освітянам у всьому світі.

3.1 Грузія

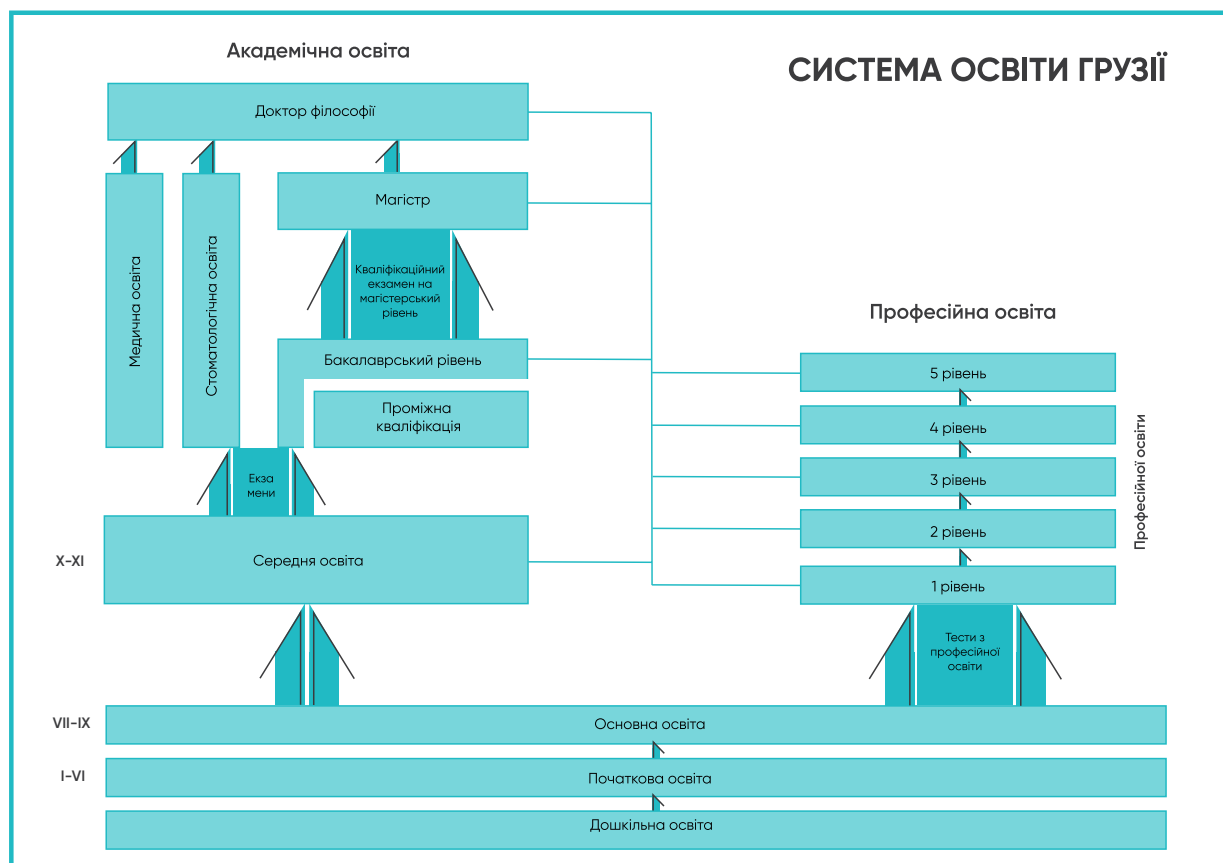
Формальна освіта

Громадянську освіту й освіту з прав людини вивчають у школах Грузії як окремий предмет і як компонент різних освітніх програм і курсів. Національний навчальний план, який був прийнятий з 2011 по 2016 роки, має декілька предметів, тісно пов'язаних із громадянською освітою. Серед восьми основних предметних областей така дисципліна як «Суспільні науки» приділяє доволі багато уваги громадянській освіті. Сюди також можна віднести курс «Наша Грузія» (5–6 класи), «Громадянська освіта» (9–10 класи), курси з історії, географії, цивільної оборони та безпеки дорожнього руху. У 2016 році до зазначеного переліку був доданий курс для молодших школярів «Я і моє суспільство».

Крім того, соціальна та громадянська компетентність входять до переліку 13-ти загальних компетентностей, які мають бути відображені в усіх предметах. Соціальна і громадянська

компетентності визначаються як сукупність знань, умінь та ставлень, які дають змогу молодим людям оцінювати власні здібності, керувати своїми емоціями й усвідомлювати себе та своє місце в світі. Це передбачає наявність можливостей спілкування, творчості, толерантного ставлення до прав і свобод інших, знання соціальних цінностей, норм і правил, а також повагу до них.

Відповідно до Національної стратегії освіти Грузії після закінчення школи молоді люди повинні мати змогу продемонструвати, що вони здатні бути «законослухняними і толерантними громадянами», які володіють «навичками взаємоповаги, розуміння та взаємного пізнання», «навичками захисту прав людини і поваги до людей» та вміннями «застосовувати знання щодо прав людини і жити за ними»⁶⁰.

Окремо хочемо наголосити на **програмах громадянської інтеграції** в навчальному плані Грузії для шкіл з не грузинською мовою викладання (мається на увазі азербайджанська, вірменська, російська).

«Програма багатомовної підтримки»

Основними завданнями «Програми» є створення освітньої системи як основного інструменту інтеграції національних меншин до суспільства, сприяння толерантності та розвитку громадянського суспільства; покращення засвоєння державної мови та мов меншин у загальноосвітніх навчальних закладах; забезпечення розроблення та реалізації освітніх програм меншин відповідно до вищезазначених цілей з одночасним сприянням збереженню культурної та мовної ідентичності національних меншин та їх інтеграції до грузинського суспільства.

У 2010 році 40 державних шкіл Грузії продовжили пілотування багатомовного навчання в результаті реалізації Програми.

⁶⁰ A report on education for democratic citizenship and human rights education policy and practice in six eastern partnership countries, Conseil de l'Europe, 2016. Retrieved from: <https://bit.ly/2Mc6eLX>

«Програма грузинської мови»

Основна мета «Програми грузинської мови» – сприяти популяризації грузинської мови як державної, а також одночасно підтримувати мовну та культурну самобутність національних меншин шляхом запровадження спеціальних заходів. З цією метою програма спрямована на виконання таких завдань:

- сприяти засвоєнню державної мови серед національних меншин;
- сприяти вивченню мов національних меншин;
- розширити доступність підручників для студентів, які не є грузинами;
- створювати спеціальні лінгвістичні програми для дорослих у регіонах, компактно заселених національними меншинами;
- покращити доступ до вищої освіти серед студентів – представників меншин.

Відповідно до поставлених завдань «Програма грузинської мови» реалізується через чотири підпрограми:

- Підпрограма з покращення доступності підручників для студентів, які не є грузинами.
- Підпрограма захисту мов меншин.
- Центри освіти для дорослих у регіонах Самцхе-Джавахеті та Квемо-Картлі.
- Підпрограма щодо підтримки внутрішньо переміщених студентів з Південної Осетії на здобуття бакалаврської програми у вишах Грузії.

«Програма підтримки вчителів та адміністративно-технічного персоналу з окупованих регіонів Грузії»

Програма є частиною загальної програми цивільної інтеграції, вона спрямована на надання фінансової підтримки вчителям та адміністративно-технічному персоналу в зонах конфліктів та в регіонах Грузії, окупованих під час російської агресії у 2008 році (Південна Осетія та Абхазія).

«Програма підтримки грузинських шкіл за кордоном»

Завданнями Програми є популяризація грузинських традицій серед грузинів, які проживають за кордоном, надання їм оновленої інформації про сучасну Грузію. Серед пріоритетів Програми – підтримка мовної і культурної ідентичності та зв'язків з країною⁶¹.

Неформальна освіта

Особливо важливу роль у впровадженні громадянської освіти в Грузії відіграє неформальна освіта. Громадські організації використовують навчальні посібники з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, які були розроблені Радою Європи, для навчання молодіжних лідерів, лідерів громадянського суспільства, волонтерів та професіоналів від освіти.

Не винятком є і співпраця громадських організацій та Міністерства освіти, науки, культури та спорту Грузії. Так, з 2018 по 2020 рік в Грузії реалізується *програма громадянської освіти «Motavlis Taoba» (МП – майбутнє покоління)*, яка надає допомогу 230 новим школам Грузії, покращуючи якість викладання громадянської освіти на базі цих шкіл, і вчить застосовувати набуті знання на практиці. Програма сприяє становленню моделі інформованого та відповідального громадянина серед молодих людей і, отже, посилює роль громадянського суспільства в просуванні прозорого та підзвітного управління.

⁶¹ Міністерство освіти Грузії. URL: <https://bit.ly/3eo7ajt> (дата звернення: 03.02.2020)

Проект здійснює міжнародна організація «PH International» у рамках програми прикладної громадянської освіти та навчання вчителів, що фінансується USAID, яка впроваджує громадянську освіту в Грузії з 2010 року. Поки що він охопив 30% шкіл Грузії, але має вже помітні результати. Проект покликаний доповнювати та розвивати наявну державну навчальну програму.

То як це працює? Організації-партнери МП в 10-ти регіонах Грузії сприяють створенню та розвитку шкільних громадських клубів і підтримують учнів у реалізації місцевих громадських ініціатив, які відповідають потребам громади та шкіл. Завдяки таким проектам учні займаються такими темами, як запобігання знущанням серед молоді, пропаганда здорового способу життя та встановлення «лежачих поліцейських» поблизу шкіл. Проекти розробляють учні відповідно до своїх інтересів і потреб громади. Успішні школи та найкращі вчителі громадянської освіти отримують визнання за впровадження якісної громадянської освіти в школах через різні конкурси.

Однак як вони можуть дозволити собі це робити, коли муніципальні бюджети настільки обмежені? Через Інтернет-портал мінігрантів www.initiatives.ge студенти та викладачі мають змогу подати заявку на суму до 450 доларів, щоб підтримати свої прикладні навчальні ініціативи. Одним з критеріїв мінігрантової премії є демонстрація посиленого партнерства та взаємодії з місцевою владою, ЗМІ, приватним сектором, урядом та/або неурядовими організаціями. Приклади таких проектів включають участь учнів у ремонті шкільної бібліотеки, благоустрій шкільного тренажерного залу чи стадіону, встановлення пандуса для однолітків з особливими потребами біля входу до школи, аналіз і панельне представлення негативних результатів ранніх шлюбів, озеленення зсувних зон у селах, інші ініціативи з охорони навколишнього середовища і решта питань, які цікавлять учнів.

Вебпортал громадянської освіти: civics.ge – це двомовний вебпортал, що пропонує широкий спектр ресурсів та інформації про громадянську освіту для вчителів, адміністраторів шкіл, учнів та батьків. Портал містить щоденні новини про різні громадські заходи, що відбуваються в програмі, і дає можливість студентам обмінюватися інформацією та посилювати свою причетність до громадських ініціатив.

Навчальні ресурси Програми «Майбутнє покоління»: в школах-партнерах, серед яких є школи з вірменською та азербайджанською мовами викладання, безкоштовно надаються додаткові підручники для громадян, які охоплюють такі теми: «Як я можу стати активним громадянином?», «Співпраця задля вигоди громади», «Участь у шкільному самоврядуванні» і «Співпраця з органами місцевого самоврядування та ЗМІ». Школи також отримують додаткові ресурси у вигляді наборів інструментів, що містять інструкції для вчителів, які застосовують їх під час процесу планування роботи шкільних громадських клубів та впровадження проектів⁶².

Серед чинних проектів міжнародної організації «PH International» є програма «Доступ до вивчення англійської мови» («*English Access Microscholarship Program*»)⁶³, мета якої – зробити вивчення англійської більш доступним для підлітків з економічно занедбаних регіонів. Окрім роботи над своїми мовними навичками учасники програми знайомляться з аспектами культури США і глибше розуміють актуальні проблеми північно-американського суспільства. Більша чутливість до культурних відмінностей у поєднанні з набутими мовними навичками дає змогу учасникам скористатися можливостями, які раніше їм були недоступні.

Програма працює з більш ніж 400 учнями віком 13–17 років з економічно занедбаних регіонів у 18-ти населених пунктах Грузії, забезпечуючи позашкільні заняття з англійської мови, літні мовні школи та можливості тренувати набуті мовні навички безкоштовно,

⁶² Georgia Today. Civic Education for Youth & Other Steps Forward in the Georgian Education System. Retrieved from: <https://bit.ly/36wntAl>

⁶³ Project Harmony International. English Access Microscholarship Program. Retrieved from: <https://bit.ly/3e10lry>

а також розширюючи навички з англійської мови, тим самим розвиваючи підвищену впевненість у собі, зміцнюючи навички критичного мислення і надаючи більше можливостей для навчання чи працевлаштування.

Програма фінансується Посольством США в Грузії та реалізується в партнерстві з місцевими НГО в регіонах Грузії.

Програма «Англійська мова для громадянської освіти та викладання»⁶⁴

(«Civic and Tech through English Language») – CTEL

Багаторічна програма CTEL має на меті вдосконалити знання з англійської мови вчителів ІКТ та громадянської освіти в таких регіонах, як Аджарія, Кахеті, Самцхе-Джавахеті та Шида-Картлі, щоб вони могли співпрацювати з вчителями англійської мови та вивчати і застосовувати інтегративні, командні методи навчання у своїх школах.

Мета семінарів з інтегрованої методики навчання CTEL полягає в тому, щоб вчителі громадянської освіти, інформатики та англійської мови вивчали і застосовували інтегровані методи навчання та викладання, щоб вони могли надати студентам можливість набутися досвіду навчання в демократичному середовищі і в поєднанні з використанням англійської мови й ІКТ.

За результатами програми:

- 96 вчителів громадянської освіти та ІКТ в 48 державних школах Аджарії, Кахеті, Самцхе-Джавахеті та Шида-Картлі вдосконалять свої знання з англійської мови до рівня B1;
- 120 вчителів громадянської освіти, ІКТ й англійської мови в 48-ми державних школах Аджарії, Кахеті, Самцхе-Джавахеті і Шида-Картлі навчатимуться планувати та проводити уроки, використовуючи інтегровані методи викладання і навчання, аби зможли об'єднати англійську мову, громадянську освіту й ІКТ в одному класі.

Програма CTEL фінансується департаментом Державного бюро освітніх та культурних служб США та реалізується в партнерстві з Центром англійської мови Джорджтаунського університету.

Програма «Школи, громада та поліція»⁶⁵

(«Schools, Community & Police Engagement») – SCOPE

Підтримує правосуддя щодо неповнолітніх і сприяє позитивним, міцним зв'язкам між правоохоронними органами, учнями середніх шкіл та місцевою громадою з акцентом на підвищення обізнаності з таких питань, як торгівля людьми, домашнє насильство, знуцання та кіберзлочинність, оскільки вони безпосередньо стосуються неповнолітніх.

SCOPE-Грузія використовує інтегрований підхід, який полягає в наданні неповнолітнім знань щодо правопорядку та правоохоронної/юридичної кар'єри, побудові позитивних відносин між неповнолітніми та правоохоронними органами, збільшенні потенціалу поліції в галузі первинної та вторинної профілактики злочинів, розробленні програми популяризації громадської діяльності, орієнтуванні на ключові проблеми ювенальної юстиції.

Як результат:

- злочинність серед неповнолітніх зменшується, коли молодь дедалі більше розуміє і поважає верховенство права, правові питання, правозастосування та кримінальне розслідування;

⁶⁴ Project Harmony International. Civic and Tech through English Language. Retrieved from: <https://bit.ly/3ep6jrD>

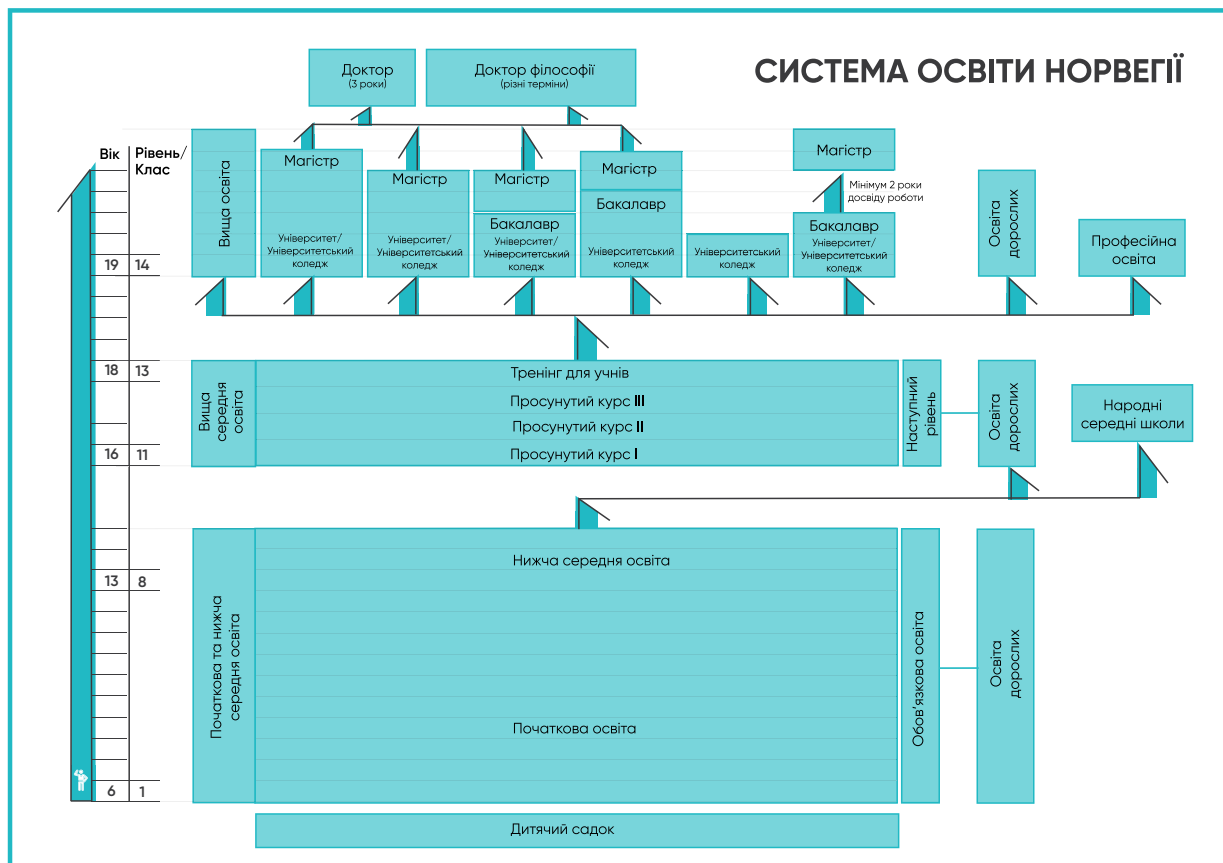
⁶⁵ Project Harmony International. Schools, Community & Police Engagement. Retrieved from: <https://bit.ly/2Xt4Ae1>

- зростає спроможність поліції для здійснення ефективних ініціатив громадської поліції;
- громадськість стає більш поінформованою щодо правових питань, питань торгівлі людьми, домашнього насильства, знущань, кібербезпеки та кіберзлочинності.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що Грузія зробила значні кроки на шляху просування громадянської освіти як в школах, так і поза ними. На наш погляд, більшість програм спрямована на формування «хорошого громадянина» першого типу, який знає і поважає закон, сплачує податки, бере участь у виборах. Введення окремого предмета «Громадянська освіта» надало можливості приділити більше уваги зазначеній дисципліні, але також поставило і багато запитань перед освітянською спільнотою – від браку вчителів, готових викладати цей предмет, до відсутності зацікавленості з боку учнів, які надають перевагу предметам, з яких будуть складати тестування. Також одним з факторів ризику залишається міжнародна допомога, яка має свій термін дії і не завжди буде спрямована на громадянську освіту в Грузії.

3.2 Норвегія

Система обов'язкової шкільної освіти в Норвегії передбачає 13-річне навчання (сім років – початкова школа, три роки – середня і три роки – старша). Майже всі школи – державні (приватні складають лише 3%), і навчання в них безкоштовне. Характерною особливістю є жорстке розділення вікових груп: ви ніколи не побачите, щоб в одній будівлі вчилися шестирічні діти, чотирнадцятирічні підлітки і вісімнадцятирічні молоді люди. Оцінки в норвезьких школах з'являються тільки в 8 класі, до цього вчитель веде індивідуальний зошит кожного учня, в якому описує успіхи і проблеми дитини ⁶⁶.

⁶⁶ Шкільна освіта у Норвегії. URL: <https://bit.ly/2yC3Lak> (дата звернення: 03.02.2020)

Формальна освіта

У Норвегії соціальна і громадянська компетентності закладені в навчальні програми загальної та професійної освіти вище середнього рівня та інтегруються в навчальні програми багатьох предметів в середній та старшій школі, а от у початковій – це окремий предмет⁶⁷.

Основні цілі навчання (з посиланням на Базовий національний навчальний план):

Суспільні науки (ISCED 1, 2, 3): знання про суспільство та політику є цінними самі по собі, але одночасно є необхідною умовою участі в демократичних процесах. Знання політичної системи Норвегії та світової міжнародної спільноти дає учням змогу дізнатися, як політика поєднує в собі співпрацю, конфлікт, вплив та використання влади в різних формах. Предмет «Суспільні науки» надає учням інструменти для аналізу, обговорення і деталізації питань про історичні та сучасні суспільства. Формує вміння для виявлення та обговорення балансу сил на внутрішній та міжнародній арені.

Норвезька мова (ISCED 1, 2, 3): активно використовуючи норвезьку мову, діти та молодь знайомляться з культурою та суспільством і готуються до участі в повсякденному житті та демократичних процесах. Навчання норвезької мови передбачає можливості віднайти «власний голос», висловити точку зору та почути / отримати відповіді.

Відстежуючи норвезьку мову, культуру та літературу в історичній та міжнародній перспективі, учні можуть краще зрозуміти суспільство, в якому вони живуть.

Знання християнства, релігії, філософії життя та етики (ISCED 2, 3): знання релігій та філософії життя, а також функцій, які вони виконують як традиційні, так і фактичні джерела віри, моралі та розуміння життя є центральними темами цієї дисципліни. Урок із зазначеного предмета – це зустріч представників різних культур, людей різного походження, на якій всі поважають один одного. Викладання предмета має стимулювати розвиток загальнонавчальних умінь та навичок, створювати середовище для роздумів. Предмет «Знання християнства, релігії, філософії життя та етики» допомагає школяреві навчитися розмовляти з іншими людьми, які мають різні погляди на світ, на те, що стосується питань віри та філософії життя. Це передбачає повагу до релігійних цінностей, прав людини загалом і їх етичної основи.

Демократія на практиці (ISCED 2 – необов'язково): предмет складається з двох напрямів: демократії та внеску.

Демократія: основна тема стосується цінностей та навичок. Знання про права людини і демократичні цінності є важливим інструментом участі в демократичному суспільстві. Основна увага в цьому напрямі надається розвитку практичних навичок демократії, як от джерела критики, формування власної думки, аргументації та вміння висловлюватися. Знання про методи, які використовуються для розв'язання конфліктів, та їх практичне застосування також належать до основної предметної царини зазначеного напрямку.

Внесок: основна тема охоплює розуміння демократичних процесів прийняття рішень на різних рівнях. Крім того, зазначений напрям безпосередньо заохочує учнів та надає допомогу в участі в учнівській раді для покращення навчального середовища. Він спрямований на мотивацію учнів брати участь у демократичних процесах у своїй місцевій громаді, починаючи від шкільного самоврядування. Створення інтересу до виявлення та протидії порушенням прав людини також включено до змісту цього предмета⁶⁸.

Неформальна й інформальна освіта

Норвезькі освітні заклади виявляють щире зацікавлення у залученні учнів до учнівського самоврядування. Неформальні осередки дуже вдало існують у формальних

⁶⁷ National Curriculum for Knowledge Promotion in Primary and Secondary Education and Training. The Quality Framework. Retrieved from: <https://bit.ly/3ek84Cj>

⁶⁸ EACEA NATIONAL POLICIES PLATFORM. Norway. «Learning to participate» through formal, non-formal and informal learning. Retrieved from: <https://bit.ly/2TH1BgP>

умовах. Положення і керівні принципи вищого рівня зобов'язують заохочувати учнів до участі в прийнятті рішень у своєму навчальному закладі. Учні впливають на прийняття рішень щодо розподілу статей бюджету школи, обрання факультативних предметів у навчальній програмі, умов користування загальними приміщеннями школи.

Імітація виборів (*Skolevalg*). За кілька тижнів до загальних виборів більшість загально-освітніх навчальних закладів організують імітаційні вибори, щоб заохотити молодь до ознайомлення з політичною системою країни та розвинути інтерес до політики.

Імітаційні вибори стали важливим показником нових політичних тенденцій, і молоді політики й кандидати роз'їжджаються по країні, аби відвідати політичні дебати в школах. Імітаційні вибори підтримуються урядом.

Норвезька дитяча та молодіжна рада (LNU) спільно з кількома іншими неурядовими організаціями зазвичай організує кампанії, спрямовані на заохочення молоді брати участь в імітаційних виборах. Такі кампанії іноді отримують фінансування від Міністерства місцевого самоврядування та регіонального розвитку.

До неформальних об'єднань в межах школи належить і **шкільний комітет з навколишнього середовища**, який, згідно із «Законом про освіту», має діяти в кожній школі (на всіх рівнях – початкова, середня, старша). Учні, рада батьків, працівники, керівництво школи та муніципалітет мають бути представлені в шкільному комітеті з навколишнього середовища. У комітеті представники учнів та батьків разом мають складати більшість.

Незважаючи на доволі значну присутність громадянської складової у формальній освіті та залученість учнів до учнівського самоврядування, вважаємо за потрібне окремо розглянути діяльність громадських організацій Норвегії.

Європейський центр Вергеланда (EWC) – ресурсний центр для професіоналів у сфері освіти, дослідників, представників громадянського суспільства, політиків, батьків та студентів. Він був створений Радою Європи і Норвегією для підтримки держав-членів з метою налагодження політики та практики в галузі освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного взаєморозуміння.

EWC забезпечує довгострокові систематичні програми в галузі освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного взаєморозуміння, залучаючи широке коло зацікавлених сторін як з політичної сфери, так і зі сфери досліджень та практики. Одним з напрямів діяльності є також співпраця з національними органами влади з метою адаптації програм до національних освітніх систем, їхніх потреб та пріоритетів.

Як бачимо, Норвегія досягла переконливого успіху у впровадженні громадянської освіти як у формальній, так і в неформальній освіті, однак продовжує реформувати та вдосконалювати наявну систему. З 2020 року в країні розпочинається шкільна реформа. Переглянуті навчальні програми впроваджуватимуться поступово протягом трьох років, починаючи з 2020/2021 навчального року. Однією з цілей перегляду навчальних програм було зменшення об'єму інформації для кращого забезпечення поглибленого навчання та розуміння учнів. Наявні теми збережуться, але їх зміст буде оновлено. Наразі провідним підходом до викладання громадянської освіти є викладання через наскрізні теми (в українському варіанті – наскрізні змістові лінії). Три такі теми: **демократія та громадянство, сталий розвиток, громадське здоров'я та добробут** мають бути відображені в усіх предметах, де це можливо, з акцентом на розвиток критичного мислення і рефлексії.⁶⁹

⁶⁹ EURYDICE. Norway. National Reforms in School Education. Retrieved from: <https://bit.ly/36vTbOr>

3.3 Сполучені Штати Америки

Американська система освіти має суттєві відмінності від освітніх систем багатьох інших країн як за системою фінансування, так і в стандартизації навчання.

Структура системи освіти США

Якщо розглядати освіту крізь призму державного управління, то в США освіта – це насамперед відповідальність штату й органів місцевого самоврядування. Так, у штаті Міннесота майже 80% коштів надходять від державних освітніх фондів на рівні штату. Близько 17% – з місцевих джерел, тоді як менше 5% – від Федерального уряду (по країні – майже 10% від національного бюджету виділяється на освіту)⁷⁰.

Кожен штат має свій Департамент освіти і закони, що регулюють фінансування освіти, найм освітнього персоналу, навчальні плани і все, що стосується учнів (вік, кількість, вимоги до відвідування тощо).

У більшості штатів саме штат визначає кількість років навчання (обов'язкова освіта).

У кожному штаті державна система освіти поділяється на місцеві шкільні округи (local school districts), якими керує шкільна рада (school board), а вона, своєю чергою, представляє місцеву громаду.

Шкільні округи можуть бути невеликими, наприклад охоплювати лише маленьке місто чи сільський округ, або величезними, охоплюючи цілий мегаполіс. Відповідно до місцевої політики, вони відповідають за координацію освітньої політики, планування змін освітніх потреб у громаді, а часто навіть погоджують програми та навчальні плани. Вони також делегують певну свободу чи незалежність кожній окремій школі в межах їхньої відповідальності (за деякими винятками, як-от правила охорони праці та правила безпеки).

Фінансування державних шкіл також значною мірою покладене на місцевий податок на нерухомість, аби задовольнити більшість шкільних витрат. Оскільки цей податок на нерухомість – це одне з основних джерел фінансування школи, то райони з дешевим житлом, як правило, мають погані і бідні школи. І навпаки.

Отже, американські школи, як правило, відображають освітні цінності та фінансові можливості громад, на території яких вони розміщені.

Саме тому в американських школах існують великі розбіжності щодо курсів і предметів викладання, а також різних видів шкільної діяльності від штату до штату.

До спільних ознак американської шкільної системи можна віднести:

- поділ системи освіти на три рівні: початкова освіта, середня освіта, вища освіта (коледж чи університет);
- формальне навчання триває 12 років, приблизно до досягнення студентами вісімнадцятирічного віку. Обов'язкове навчання, однак, закінчується в 16 років у більшості штатів;
- усі діти в США мають доступ до безкоштовних державних шкіл;
- багато штатів та громад надають у школах або в спеціальних класах освітні послуги для дітей зі спеціальними освітніми потребами, включаючи дітей з емоційними та поведінковими проблемами, середніми та серйозними труднощами в навчанні, проблемами зі спілкуванням, фізичними вадами.
- державні школи мають програми для обдарованих і талановитих дітей.

⁷⁰ CORSI-BUNKER, A. Guide to the education system in the united states. Retrieved from: <https://bit.ly/2M1oxDb>

СИСТЕМА ОСВІТИ США

Рівень освіти	Рівень освіти (англ.)	Вік і тривалість навчання
Дошкільна освіта		
Дошкільна освіта	Preschool	до 5–6 років
Середня (шкільна) освіта		
Початкова школа, з «нульового» (Kindergarten) по п'ятий клас	Elementary school	з 5–6 до 10–11 років
Середня школа, з шостого по восьмий клас	Middle school	з 11–12 до 13–14 років
Старша школа, з дев'ятого по дванадцятий клас	High school	з 14–15 до 17–18 років
Вища освіта		
«Дворічний» коледж («молодший» або «громадський» або «технічний» чи «міський» коледж), «асоційований» ступінь	Two-year college (junior or community or technical or city college), Associates degree	Навчання впродовж двох років. Зазвичай з 18–19 до 20–21
Університет (коледж), ступінь бакалавра	University (College), Bachelor's degree	Навчання впродовж чотирьох років. Зазвичай з 18–19 до 22–23
Університет (коледж), ступінь магістра	University (College), Master's degree	
Університет (коледж), ступінь доктора філософії	University (College), Doctor of Philosophy	

Громадянська освіта

Відповідальність за прищеплення цінностей громадянства та навчання громадянським знанням розподілена в США між низкою установ, але основний баланс відповідальності покладається на державну шкільну систему.

Відповідно до розподілу функцій в системі освіти США громадянська освіта належить до прерогативи штату, тому Департамент освіти штату та його місцеві шкільні округи є відповідальними за розроблення освітніх стандартів і навчальних програм з громадянської освіти (Civic Education) чи суспільних дисциплін (Social Science), які містять зазначений курс.

Згідно зі звітом Центру Брауна «Про американську освіту: опис вимог штатів до громадянської освіти» 2018 року⁷¹:

- тільки дев'ять штатів та округ Колумбія розробили і впровадили повноцінну програму з громадянської освіти, яка триває впродовж року. У тридцять одному штаті такі програми тривають лише пів року, а в десяти штатах відсутні взагалі. Більшість штатів приділяють недостатньо часу для вивчення громадянської освіти на користь інших курсів;
- навчальні програми з громадянської освіти, розроблені на рівні штатів, призводять до труднощів у системі засвоєння знань, але є легкими для набуття навичок та представництва громадянської участі. Сорок два штати і місто Вашингтон (округ Колумбія) мають хоча б один курс, пов'язаний з громадянською освітою (такі курси роз'яснюють особливості системи американської демократії та порівнюють її з системами інших країн; ознайомлюють з Конституцією і Біллем про права; пояснюють механізм участі громадськості в системі управління державою і надають детальну інформацію щодо державної та місцевої політики голосування);

⁷¹ Hansen, M., Mann Levesque, E., Valant, J., Quintero D. 2018 Brown Center Report on American Education: An inventory of state civics requirements. Retrieved from: <https://brook.gs/2A8td70>

- хоча майже половина штатів має програму «служіння в громаді» (community service) і дозволяє отримати за її проходження певну кількість кредитів до атестата, майже жоден не вимагає, щоб ці години були обов'язково пройдені і зараховані на момент закінчення навчання.

Лише один штат – Меріленд – і округ Колумбія вимагають від випускників як обов'язкового відпрацювання годин «служіння в громаді», так і закінчення курсів з громадянської освіти.

Група дослідників з Центру Брауна, Хансен М., Ман Левеск Е., Валант Дж., Квінтеро Д., визначила десять перевірених практик ефективної громадянської освіти, які в поєднанні з трьома ключовими компонентами громадянської освіти створюють «рамку перевірених практик».

Три ключові компоненти громадянської освіти:

- громадянські знання: розуміння структури влади, урядових процесів і відповідних знань та концепцій соціальних досліджень;
- громадянські навички: здібності, які дають учням/студентам змогу брати участь у демократичних процесах як відповідальним громадянам;
- громадянські диспозиції: важливе ставлення до демократії, як-от почуття громадянського обов'язку і турбота про добробут інших.

Десять перевірених практик:

1. Отримання знань у класі про уряд, історію, право, економіку та географію і громадянську освіту.
2. Обговорення поточних подій.
3. «Години служіння» (волонтерство).
4. Позакласні заняття.
5. Участь учнів в управлінні школою.
6. Моделювання демократичних процесів і процедур.
7. Медіаграмотність у новинах.
8. Громадянська освіта в дії.
9. Соціально-емоційне навчання (SEL).
10. Реформа шкільного середовища.

Отже, більшість офіційних навчальних програм зосереджена на вихованні хорошого громадянина першого типу – громадянина з почуттям особистої відповідальності, який є законослухняним, який працює і сплачує податки, допомагає людям, що опинилися в біді. Зміст навчальних програм зосереджений на навчанні про демократію і презентує «вузьке» бачення демократії (доповнюючи офіційні програми організації громадянського суспільства, які працюють в неформальній освіті, формують в учнів саме навички та вміння з громадянської освіти).

Враховуючи, що автори цього інформаційно-аналітичного звіту мали змогу ознайомитися із системою громадянської освіти штату Меріленд (програми професійного зростання (PtP) «Громадянська освіта для молоді: реформа громадянської освіти в школах», Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) – м. Балтимор, штат Меріленд, США; лютий-березень 2015 року), у своєму дослідженні ми зосередилися як на описі недержавних організацій цього штату, так і на їх співпраці з державними структурами для досягнення запланованого результату.

Більшість громадських організацій надає перевагу активній залученості учнів та молоді до вирішення питань громади.

«Ліга дебатів у Балтиморі» (Baltimore Urban Debate League) <https://budl.org/about/> використовує мистецтво дебатів, щоб змінити життя. BUDL обговорює реальні життєві проблеми під час навчання, робить його актуальним і веселим.

Місія організації полягає у навчанні та практичному застосуванні ведення дискусій. У змагальних дискусіях і класних дебатах учні вчаться більш корисних речей, ніж просто запам'ятовування і повторення фактів, вони вчаться застосовувати свої знання на практиці, висловлювати власну точку зору з тої чи іншої теми.

Створюючи можливості для навчання через дебатні турніри і підвищення кваліфікації вчителів, Ліга підтримує реформу освіти і зусилля учнівської молоді до формування активної громадянської позиції. Цікавим, з нашої точки зору, виявився і той факт, що зазначена організація працює з учнями початкової школи, а також навчає вчителів початкової школи проводити дебати за участі їхніх вихованців.

Організація «Свобода, яку ми обіцяємо» («Liberty's Promise») www.libertyspromise.org підтримує молодих іммігрантів, надаючи їм засоби для активної участі в громадянському житті, заохочує до здобуття вищої освіти. Програми організації – «Civics and Citizenship» і «CE-BELL» – спрямовані на те, щоб надати всі інструменти іммігрантам для швидкого залучення в спільноту: знайомство з правовою і освітньою системою Штату, важелі впливу у прийнятті рішень на рівні громади, штату, країни, розроблення своєї освітньої та кар'єрної траєкторії. Усе це дає змогу кожній молодій особі, яка приїхала до Америки, скористатися перевагами громадянського суспільства і виховати в собі почуття гордості та підтримки американських ідеалів демократії і свободи.

Організація «Перехрестя» («The Intersection») <http://www.baltimoreintersection.org> займається лідерською підготовкою учнів старшої школи з малозабезпечених сімей і надає їм змогу підготуватися до коледжу, вести громадську діяльність, формулювати і розв'язувати проблеми, що стоять перед ними та їхніми громадами. Програма організації «Перехрестя» вдало поєднує в собі академічну складову, лідерство, громадську участь та залученість бізнесу.

Академічна складова

Впродовж програми студенти отримують академічну підтримку «віч-на-віч» та консультації щодо готовності до коледжу, що дає змогу розробити план кар'єри. Для кожного учасника програми створюється індивідуальний план вступу до коледжу і план розвитку кар'єри. Усі плани вступу та розвитку кар'єри передбачають допомогу в складанні іспитів, пошуку стипендій і грантів, подання заявок на коледжі та різні програми, допомогу з написання есе.

Коли учасник починає робити перші кроки в реалізації власного плану розвитку кар'єри, команда організації надає йому підтримку з розвитку м'яких навичок (soft skills) – роботи в команді, налагодження комунікації та ін. Навіть вступивши до коледжу, учасник програми може розраховувати на підтримку організації, яка залучає наставників з навчального закладу до зустрічей з учнями.

Складова розвитку лідерства

Для того щоб учасники програми мали змогу змінити місто та країну на краще, команда «Перехрестя» починає свою роботу з новачками з навчальної програми з розвитку лідерства. Крім акценту на спілкуванні та розвитку м'яких навичок (soft skills) програма також робить наголос на розумінні складної динаміки м. Балтимор, організовуючи зустрічі з бізнес-лідерами, громадськими активістами, посадовими особами та різними зацікавленими сторонами громади, які впливають на прийняття рішень.

Надалі учасники програми розробляють і реалізують проекти на базі громад. Серед попередніх проєктів – облаштування саду для громад, кампанія зі створення моло-

діжних робочих місць, а також участь у просуванні «Закону про мрію штату Меріленд» («Maryland Dream Act») ⁷², мета якого – надати право дітям емігрантів, які ще не отримали офіційні документи, вчитися в коледжах (організація досягла великих результатів у промоції відповідного закону, який було прийнято в 2012 році) і «Закону про контроль за обігом вогнепальної зброї» («MD Firearm Safety Act») ⁷³.

Громадська організація «iCivics» <https://www.icivics.org/games> пропагує громадянську освіту за допомогою цифрових медіа, а саме – комп'ютерних ігор. Завдяки інноваційним іграм та допоміжним ресурсам в класі молоді люди вчаться розуміти, як працює політична система, переживають це «з перших рук» і отримують змогу розв'язувати проблеми реального світу. Організація також займається підвищенням кваліфікації вчителів і надає їм дієві інструменти залучення учнів до вивчення політичних процесів.

Нині «iCivics» – найбільший постачальник навчальних програм з громадянської освіти в США, який охоплює майже 200 000 викладачів та понад п'ять мільйонів студентів у всіх 50-ти штатах. Ба більше, аудиторії «iCivics» представляють сучасне політичне, географічне та соціально-економічне різноманіття Америки.

Організація «Центр громадянської освіти» («Center for civic education») <https://www.civiced.org>. Програми Центру реалізуються за сприяння мережі громадських і приватних організацій та освітніх лідерів у кожному штаті та в понад вісімдесяти інших країнах, чимало з яких є країнами, що розвиваються. Одним з основних завдань Центру є розвиток і просування освіченого та відповідального громадянина, відданого демократичним принципам, який активно займається практикою демократії в США та інших країнах.

Основні цілі програм Центру – допомогти студентам розвинути:

- розширене розуміння інститутів конституційної демократії та основних принципів і цінностей, на яких вони засновані;
- навички компетентної та відповідальної громадянської участі;
- готовність використовувати демократичні процедури для прийняття рішень та управління конфліктами.

Зрештою, Центр прагне розвивати освічене громадянське суспільство, працюючи над підвищенням розуміння принципів, цінностей, інституцій та історії конституційної демократії серед викладачів, студентів та широкої громадськості.

Міжнародні програми Центру надають лідерам громадянської освіти змогу вчитися та допомагати один одному в покращенні освіти задля демократії у своїх країнах. Програми стосуються всього спектра діяльності з громадянської освіти – починаючи з розроблення освітньої політики, стандартів, навчальних програм та матеріалів, закінчуючи освітою вчителів, залученням аудиторії, дослідженням та оцінкою.

Окремою складовою громадянської освіти США є музеї.

До більшості музеїв Америки вхід безкоштовний, усі вони облаштовані інноваційними аудіо- та відеогідами, які легкі у використанні як для дітей, так і для дорослих. Зазначені заклади є інтерактивними, «живими» і мають безліч освітніх програм для просування ідей демократії та просвітницької діяльності. Наймасштабнішим з них є **Національний конституційний центр у Філадельфії** (The National Constitution Center in Philadelphia) <https://constitutioncenter.org/>.

⁷² Maryland Dream Act. Retrieved from: <https://bit.ly/3ek8mwT>

⁷³ MD Firearm Safety Act. Retrieved from: <https://bit.ly/2A8tjwc>

Центр виступає провідною платформою для конституційного обговорення в Америці. Як музей «Ми народ» («We the people»), Центр знайомить відвідувачів різного віку з Конституцією США за допомогою інтерактивних програм та експонатів. Центр також є майданчиком для об'єднання лідерів консервативної та ліберальної думки задля обговорення Конституції на всіх медіаплатформах. Як штаб з навчальної підготовки з громадянської освіти, Центр пропонує одні з найкращих освітніх програм та інтернет-ресурсів, які залучають громадян до вивчення Конституції США.

Хочемо зазначити, що особливістю американського формату впровадження громадянської освіти є потужна підтримка зазначеного питання громадським сектором. Громадянське суспільство зі сталими традиціями напрацювало майже рефлексивну звичку за наявності потреби заповнювати нішу. Якщо громада має ту чи іншу проблему, зазвичай громадські організації реагують першими. На нашу думку, це є результатом виховання почуття відповідальності за себе, родину, громаду, державу, яке наскрізно проходить не тільки через форми та засоби організації навчання, а також через його зміст. Сприяє розвитку такої відповідальності і відсутність жорсткої ієрархії в системі освіти США та можливість приймати рішення на рівні штату і навіть громади.

3.4 Велика Британія

Громадянську освіту на рівні середньої школи у Великій Британії викладають по-різному: як окремий обов'язковий предмет в Англії та Північній Ірландії, як необов'язковий предмет – в Уельсі і як міждисциплінарну тему – в Шотландії. В Англії провідним підходом у викладанні громадянської освіти є дидактичний, у той час як в інших країнах Об'єднаного Королівства перевага надається загальношкільному та практичному досвіду.

Програма з громадянської освіти в Північній Ірландії тісно пов'язана з необхідністю створення стабільної основи для миру в цій країні. Англія, Уельс та Шотландія за допомогою

зазначеної дисципліни намагалися подолати низький рівень участі молоді в політиці, в той час як Уельс і Шотландія, крім залучення молоді до політичних процесів, використовують курс громадянської освіти для вивчення і збереження своєї ідентичності. Варто зазначити, що навіть назва предмета різниться від країни до країни. Так, в Англії це курс «Громадянська освіта» (Civic Education), в Уельсі – «Освіта для сталого розвитку та глобальне громадянство» (Education for Sustainable Development and Global Citizenship), «Місцеве та глобальне громадянство» (Local and Global Citizenship) – в Північній Ірландії, в Шотландії – «Глобальне громадянство» (Global Citizenship) ⁷⁴.

У контексті дослідження нас цікавить досвід впровадження освіти з глобального громадянства міжнародного об'єднання «Оксфам» («Oxfam»), яке було засноване в британському місті Оксфорд у 1942 році як Оксфордський комітет допомоги тим, хто голодує (англ. Oxford Committee for Famine relief) групою квакерів, громадських активістів та науковців Оксфордського університету. «Оксфам» працює більше ніж у 90 країнах по всьому світу. Метою діяльності об'єднання є розв'язання проблем бідності і пов'язаної з нею несправедливості в усьому світі ⁷⁵.

В усіх проєктах «Оксфам» кінцевою метою є надати людям змогу реалізувати свої права та можливості, особисто керувати власним життям, отримувати гідну оплату за виконану роботу тощо.

І до сьогодні «Оксфам. Велика Британія» базується в Оксфорді. Саме цим осередком у 2015 році було розроблено навчальний план з глобального громадянства, який окреслює знання, вміння та цінності, які, на думку його авторів, потрібні учням у Великій Британії, щоб досягти успіху як громадянам світу.

Освіта для глобального громадянства є основою для підготовки учнів до критичного ставлення та активного залучення до подій і можливостей у житті в сучасному мінливому світі. «Оксфам» вважає, що для учнів навчання, мислення та безпосередня дія (acting) є невід'ємною частиною досягнення більш справедливого, безпечного та стійкого глобального майбутнього. Тому освіта для глобального громадянства також має надавати молоді можливість розвивати свої навички як агентів змін і критично ставитися до цієї ролі ⁷⁶.

Освіта для глобального громадянства може підтримувати широкий спектр пріоритетів вдосконалення шкільного середовища та результатів навчання. Розробники навчальної програми від «Оксфам» вважають, що тема глобального громадянства має бути інтегрована в усі предмети школи.

Глобальне громадянство передбачає...	Не передбачає...
вміння ставити питання і критично мислити	давання вказівок людям, що їм думати і робити
дослідження локально-глобальних зв'язків, поглядів, цінностей та припущень	обговорення лише далеких місць та народів
вивчення складних глобальних проблем і віднайдення свого способу долучення до їх розв'язання	надання простих рекомендацій для вирішення складних питань
дослідження питань соціальної справедливості на місцевому та глобальному рівнях	зосередження на благодійному зборі коштів

⁷⁴ Beauvallet, A. Four Nations Going Their Own Ways? Citizenship Education in the United Kingdom. Retrieved from: <https://bit.ly/2AXPRzX>

⁷⁵ Oxfam International. Retrieved from: <https://bit.ly/2XJPUHF>

⁷⁶ Education for Global Citizenship: A guide for schools. Oxfam. Retrieved from: <https://bit.ly/2B47Y7B>

застосування отриманих знань і навичок до вирішення реальних питань та кейсів	абстрактного навчання, позбавленого реального застосування та результату
надання можливостей учням сприймати дійсність, усвідомлювати те, що відбувається, проведення рефлексивних дій і вміння почути їхні голоси	залучення учнів у процес прийняття рішень на основі гендерної належності
залучення до процесу всіх вікових груп	вилучення малих дітей, оскільки їм занадто важко зрозуміти глобальне громадянство
залучення в усі предметні галузі навчальної програми	бути додатковим предметом
збагачення повсякденного навчання та викладання	фокусування лише на певному дні чи тижні
застосування в шкільному середовищі	обмеження лише класною аудиторією

Унікальність розробленої навчальної програми полягає в тому, що вперше усі ключові елементи глобального громадянства прописані в динаміці розвитку від 3 до 19 років.

До ключових елементів належать:

- соціальна справедливість та власний капітал;
- ідентичність та різноманітність;
- глобалізація і взаємозалежність;
- сталий розвиток;
- мир і конфлікти;
- права людини;
- влада й управління;
- критичне і креативне мислення;
- емпатія;
- самоусвідомлення і рефлексія;
- комунікація;
- співпраця і розв'язання конфліктів;
- здатність керувати складністю та невизначеністю;
- поінформовані та рефлексивні дії;
- почуття ідентичності та самооцінка;
- прихильність до соціальної справедливості та правосуддя;
- повага до людей та прав людини;
- ціннісне різноманіття;
- турбота про довкілля та відданість сталому розвитку;
- прихильність до участі й інклюзії;
- віра в те, що люди можуть творити зміни.

Глобальне громадянство збагачує всі сфери шкільної програми, і кожен предмет є важливим у процесі розроблення ключових елементів. Нижче представлений орієнтовний план за шкільними предметами щодо того, як можна вивчати глобальне громадянство.

Мистецтво і дизайн:

- дослідити, наскільки глобальні проблеми і теми, як-от: ідентичність, гуманність відмінність, різноманітність, конфлікти та справедливість представлені в мистецтві;

- визнавати різні точки зору, ідеї, переконання та цінності;
- надати можливості дізнатися про різні культури за допомогою обробки зображень та артефактів.

Громадянство:

- займатися питаннями соціальної справедливості, правами людини, згуртованості громади та глобальної взаємозалежності;
- надати можливість оскаржувати несправедливість, нерівність та дискримінацію через усвідомлені, відповідальні дії;
- дослідити проблеми різноманітності, ідентичності та належності до різних груп;
- дізнатися про владу й управління, проаналізувати причини і наслідки нерівних владних відносин.

Дизайн та технології (включаючи продукти харчування):

- дослідити вплив дизайну та технологій на світ і на якість життя;
- розв'язати проблеми стійкості під час розробки продукту;
- врахувати соціальний, екологічний та економічний контексти продукції і стійкі технології;
- аналізувати етичні проблеми і проблеми сталого розвитку харчових систем, а також соціальні, економічні, екологічні та політичні фактори, що впливають на харчування.

Англійська мова, медіазнавство та драматургія:

- розвивати емпатію, навички спілкування і вміння ефективно сперечатися, беручи до уваги розуміння проблем, спільних для особистості і для глобальної сфери, такі як упередження та конфлікти;
- надати можливості використовувати дослідження глобальних проблем у контексті реального життя для розвитку основних навичок (наприклад, переконливого усного і писемного мовлення);
- розвивати медіаграмотність і досліджувати представлення народів, місць та гегемонію англійської мови і «західні» способи бачити світ;
- дослідити цінності, переконання і досвід різних груп людей, а також інші способи бачення, пізнання та зображення світу, спираючись на тексти та способи мислення багатьох культур і традицій.

Географія:

- розпитувати, досліджувати й усвідомлено брати участь у вирішенні питань, що впливають на життя людей у всьому світі;
- розвивати розуміння глобального взаємозв'язку і взаємозалежності та сталого розвитку;
- оперувати актуальними даними і знати реальні проблеми в світі задля підтримки основних географічних навичок;
- вирішувати питання різноманітності та ідентичності, досліджуючи відмінності і подібності між людьми, місцями, середовищами та культурами, а також вивчаючи різні цінності і погляди стосовно соціальних, екологічних, економічних та політичних питань.

Історія:

- досліджувати відмінності і схожості між подіями, людьми, місцями, культурами й оточенням у часі, взаємопов'язаність та взаємозалежність історії світу;
- розглядати питання влади та привілеїв і критично обмірковувати причини, через які історію трактують по-різному;

- розглядати важливість індивідуальних і колективних дій і питань громадянської та соціальної відповідальності;
- досліджувати такі теми, як нерівність, забобони, конфлікти й утиски, пов'язані з історичними подіями та сучасними прикладами.

Інформатика (Computing and ICT):

- розвивати обчислювальне мислення і креативність для розуміння та розв'язання проблем у реальному світі;
- використовувати дані в реальному житті з глобальних питань для ведення журналу даних, опрацювання даних, моделювання та їх контролю;
- розглядати вплив інформаційно-комунікаційних технологій на людей, громади та суспільство, включаючи соціальні, економічні та етичні наслідки;
- доступ і використання ІКТ (наприклад, вплив на глобалізацію, бідність, нерівність, демократію, різноманітність та конфлікти);
- розвивати критичне мислення і медіаграмотність в Інтернеті.

Математика:

- надати можливості проілюструвати математичні поняття і процеси за допомогою глобальних питань та даних;
- використовувати і застосовувати математику до проблем та даних у реальному світі (наприклад, до даних міжнародного розвитку);
- надати можливості розглянути вплив різних культур на математику;
- розвивати критичне мислення навколо використання, представлення та маніпулювання даними.

Сучасні іноземні мови:

- досліджувати проблеми ідентичності та різноманітності, розглядаючи подібності і відмінності між народами, місцями, культурами та мовами;
- розвивати усвідомлення глобальної взаємопов'язаності в тих мовах, що постійно розвиваються і запозичують мовний матеріал одна в одній;
- розвивати знання різних культур, цінувати їх різноманітність та світогляд;
- надати можливості досліджувати глобальні проблеми, розвиваючи навички читання, письма та розмовної мови;
- досліджувати різноманітні національні і регіональні контексти, в яких розмовляють мовами на різних континентах (наприклад, французька в Західній Африці та Карибському басейні, іспанська в Латинській Америці).

Музика:

- досліджувати, як музика виражає самобутність, належність та почуття в особистому житті;
- розглядати, як музику використовують для протестів проти соціальної несправедливості і сприяння баченню позитивних змін;
- розвивати оцінку різноманітності і глобального взаємозв'язку через дослідження синтезу різних музичних традицій та загальних елементів в різних музичних традиціях.

Сучасні науки (Шотландія)

- досліджувати соціальні, політичні, екологічні й економічні аспекти питань місцевого, національного і глобального розвитку;
- досліджувати формування суспільства, демократії і владних відносин, розвиваючи розуміння глобальної взаємопов'язаності та взаємозалежності;

- відстежувати зв'язки між питаннями соціальної справедливості та рівності в країні та за кордоном;
- розвивати навички активної участі і критичного мислення, усвідомлених цінностей та ставлень до суспільних наук.

Особистісно-орієнтовна, соціальна, медична та економічна освіта:

- розвивати знання про різні види прав;
- займатися питаннями різноманітності, ідентичності та рівності шляхом вивчення схожостей і відмінностей між людьми та їх досвідом, обговорювати соціальні та моральні дилеми;
- дослідити добробут у всіх сенсах і його ключові фактори (як локальні, так і глобальні), а також причини та наслідки економічної нерівності;
- розглядати, як зловживання і нерівний розподіл владних повноважень від місцевого до глобального рівнів можуть вплинути на добробут людей та громади.

Фізичне виховання:

- розвивати навички співпраці й оцінювати взаємозалежність через командну роботу;
- сприяти дотриманню принципів чесної гри, взаємоповаги та здатності керувати емоціями та конфліктами;
- надавати можливість оскаржувати культурні, гендерні і расові стереотипи та досліджувати взаємозв'язок між спортом та ідентичністю, а також такі питання, як інклюзія, конфлікт, расизм і насильство.

Релігійна освіта:

- використовувати різні точки зору для дослідження питань справедливості, рівності, турботи про інших і про планету, миру та конфліктів;
- розвивати усвідомлення різноманітності за допомогою вивчення різних цінностей, поглядів та переконань;
- дослідити роль релігійних вірувань і організацій у глобальному громадянстві та глобальних проблемах;
- розвивати емпатію, критичне мислення, повагу до інших та вміння ефективно наводити аргументи.

Наука:

- взаємодіяти із соціальним, культурним та економічним контекстами, в яких відбувається наукове дослідження;
- досліджувати етичні проблеми, що стосуються науки, її пошуків і використання;
- розглядати внесок науки в дебати навколо сталого розвитку та зміни клімату;
- розвивати оцінку взаємозалежності всередині природного світу і між людьми та планетою;
- надавати можливості досліджувати внесок різних культур у науку.

Досвід «Оксфам» полягає в тому, що впровадження глобального громадянства в усі сфери шкільного життя призводить до найкращих результатів як для школи, так і для учнів. Глобальне громадянство забезпечує мету, мотивацію та узгодженість у навчанні і викладанні, одночасно зміцнюючи ключові навички та цінності завдяки запровадженню підходу навчання через досвід (дію).

ВИСНОВКИ
ТА
РЕКОМЕНДАЦІЇ

Незважаючи на різне історичне підґрунтя, політичні аспекти, географічні умови та інші різноманітні виклики, громадянська освіта посідає одне з провідних місць у системі освіти більшості країн світу.

Громадянська освіта має всебічний характер. Вона передбачає вивчення не лише прав та обов'язків громадян країни, а й надає дієві інструменти для застосування інформації та отриманих знань для того, щоб бути продуктивними громадянами суспільства. Громадянська освіта є ключовим поняттям у філософії освіти, тому що її значення, цілі та практика ставлять певні виклики не лише перед філософами, а й перед іншими людьми, серед яких освітяни, політики, учні, батьки й особи, що належать до різних груп⁷⁷.

Як бачимо, способи впровадження громадянської освіти надзвичайно різноманітні – від чіткого розподілу між формальною освітою, де відповідальність за реалізацію цілей покладена на державні інституції, до превалювання ініціатив громадських організацій у вирішенні нагальних питань громади. Найдієвішим, на наш погляд, є об'єднання зусиль формальної і неформальної освітніх ланок з метою досягнення спільних цілей.

Враховуючи вищезазначене, можемо зробити висновок щодо тенденцій впровадження громадянської освіти у світі:

- на сьогодні акцент в громадянській освіті робиться на практичній складовій, «навчання через дію» і застосування набутих знань та навичок в житті, безпосередньо в школі чи громаді, не очікуючи офіційного статусу «дорослості»;
- громадянська освіта включає в себе освіту з глобального громадянства (Global Citizenship Education) та освіту з прав людини (Human Rights Education) як одну з обов'язкових складових, спрямовану на прищеплення учням цінностей, поглядів та поведінки, які підтримують відповідальне глобальне громадянство: творчість, інновації та відданість миру, правам людини та сталому розвитку. Відповідно до цих ідей, освіта з глобального громадянства має своєю основною метою «надати можливість учням брати участь та активно діяти як на місцевому, так і на глобальному рівні для вирішення глобальних викликів і, зрештою, стати проактивними учасниками більш справедливого, мирного, терпимого, інклюзивного, безпечного і стійкого світу»⁷⁸;
- громадянська освіта входить до навчальних планів усіх рівнів загальної шкільної освіти і може викладатися як окремий предмет або бути інтегрованим курсом;
- новітньою тенденцією в реформуванні системи освіти є надання громадянській освіті пріоритетності як наскрізної теми (наскрізної змістової лінії), яка пронизує всі предмети з метою формування в учнів ключових компетентностей.

З метою ефективного впровадження громадянської освіти в Україні і підвищення її практичної користі пропонуємо низку рекомендацій:

- створюючи навчальні програми з громадянської освіти, передбачити залученість представників громадських організацій, які працюють в сфері громадянської освіти, та інтеграцію світового досвіду;
- розробити, апробувати та впровадити систему практичного застосування набутих знань та навичок з громадянської освіти;
- забезпечити підвищення кваліфікації вчителів щодо роботи з наскрізними змістовими лініями – громадянська відповідальність, екологічна безпека і сталий розвиток, здоров'я і безпека, підприємливість і фінансова грамотність – як засобів інтеграції ключових та загальнопредметних компетентностей, навчальних предметів та предметних циклів.

⁷⁷ Levinson, M. (2014). Citizenship and Civic Education. In *Encyclopaedia of Educational Theory and Philosophy*. Thousand Oaks, CA: Sage. Retrieved from: <https://bit.ly/2AX96K0>

⁷⁸ UNESCO. (2014). *Global citizenship education: An emerging perspective*. Paris, FR: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from: <https://bit.ly/3bYBurX>

НОРМАТИВНИЙ ДОВІДНИК

ІЗ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016)

Метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації.

Стратегія базується на принципах:

- пріоритету прав і свобод людини і громадянина;
- верховенства права;
- прозорості, відкритості та взаємовідповідальності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства;
- політичної неупередженості і недискримінації стосовно усіх видів організацій громадянського суспільства;
- забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства;
- сприяння залученню громадськості до процесів формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/paran25#n25>

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (Указ Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015)

Метою Стратегії є визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання на основі:

- формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку духовно-моральних цінностей українського народу;
- усвідомлення досягнень українського народу, його інтелектуальних і духовних надбань;
- розвитку діяльній відданості в розбудові України, формування в дітей і молоді активної громадянської, державницької позиції та почуття власної гідності;
- скоординованої роботи і взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання, їх ефективної співпраці з громадськістю;
- формування широкої громадської підтримки процесів національно-патріотичного виховання, розширення ролі та можливостей громадських об'єднань, підвищення ролі сім'ї, активної участі волонтерів, активістів;
- забезпечення системних змін, досягнення високої якості, ефективності, цілеспрямованого та прогнозованого розвитку у сфері національно-патріотичного виховання;
- сприяння консолідації українського суспільства навколо ідей спільного майбутнього, захисту територіальної цілісності України, реформ і державотворення.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні

(постанова КМУ від 3.10.2018 р., № 710)

Громадянська освіта в цій Концепції розуміється як навчання і громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади.

Основними стратегічними напрямами громадянської освіти є:

- правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процес прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь).

Система громадянської освіти охоплює всі складники освіти, рівні і ступені освіти, стандарти освіти, заклади освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>

Закон України «Про освіту» (2017)

Визначає обов'язком держави створення умов для здобуття громадянської освіти і формування соціальної і громадянської компетентності.

Проект стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року (*пройшов громадське обговорення в березні 2019 року*)

Метою Стратегії є створення організаційно-правових засад для отримання громадянами компетентностей, що спрямовані на реалізацію і захист їхніх прав і обов'язків у суспільстві, повагу до різноманітності, залучення до активної ролі в політичному та громадському житті країни для сприяння і захисту демократії та верховенства права.

Стратегія реалізується на основі принципів освітньої діяльності, зазначених у Законі України «Про освіту» та Концепції розвитку громадянської освіти, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р.

Напрямами реалізації Стратегії є:

1. Формування цілісної системи громадянської освіти.
2. Створення умов функціонування системи громадянської освіти.
3. Впровадження системи моніторингу якості громадянської освіти та оцінювання громадянських компетентностей.

<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-strategiyu-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-na-period-do-2022-roku>

Концепція Нової української школи (НУШ)

Передбачає компетентнісний підхід до освіти. Перелік компетентностей складений з урахуванням Рекомендації Європейського Парламенту і Ради Європи «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18.12.2006 р. Громадянські та соціальні компетентності визначаються як такі, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей. Згідно з компетентнісним підходом, громадянська освіта та виховання мають бути нерозривними ланками єдиного процесу громадянської соціалізації. Відповідно до послідовно впровадженого компетентнісного підходу особлива увага в змісті нових навчальних програм приділяється запровадженню наскрізних змістових ліній «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність», які відображають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються в процесі навчання й виховання.

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Навчальна програма з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів загальноосвітніх шкіл (2017)

В основу курсу покладено концепцію освіти для демократичного громадянства і прав людини, що передбачає консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти.

Метою громадянської освіти є:

- формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські і національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності у власній поведінці;
- формування громадянської компетентності учнівської молоді, що забезпечує її активну громадянську позицію, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство в розв'язанні суспільних проблем;
- виховання громадянської свідомості особистості, зорієнтованої на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві, почуття належності до свого народу, спільних історичних, політичних і культурних цінностей своєї держави;
- виховання толерантності й поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей;
- розвиток політичної, правової, економічної, соціальної, культурної, медійної грамотності школярів, гнучкості й адаптивності, комунікабельності, готовності до співробітництва, здатності розв'язувати конфлікти і запобігати дискримінації;
- виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівноправ'я.

Завданням громадянської освіти є забезпечення цілеспрямованої підготовки старшокласників до життя в системі суспільних відносин поліваріантного світу, глобалізації, соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільно-корисній діяльності.

http://www.aup.com.ua/ml/gromadyanska_osvita.pdf

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти в галузі прав людини

Освіта відіграє важливу роль у просуванні основних цінностей Ради Європи: демократії, прав людини та верховенства права, а також у попередженні порушень прав людини. У більш загальному контексті освіта все частіше розглядається як захисний механізм проти насильства, расизму, екстремізму, ксенофобії, дискримінації та нетерпимості. Ця ідея відображена в Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, прийнятій 47-ма державами-членами РЄ в рамках Рекомендації Комітету Міністрів CM/Rec (2010)7. Хартія є важливим орієнтиром для всіх, кого стосуються питання громадянства і прав людини. Вона покликана сприяти ефективній діяльності держав-членів РЄ з упровадження демократичного громадянства та прав людини. Цей документ має стати правовою основою для поширення передового досвіду і підвищення стандартів у цій сфері в Європі та за її межами.

<https://www.living-democracy.com.ua/edchre-charter/>

Конвенція про захист прав і свобод (права людини)

Європейська конвенція про захист прав людини є основною конвенцією Ради Європи і відіграє фундаментальну роль для усієї її діяльності. Вона була прийнята в 1950 році і набула чинності в 1953 році. Її ратифікація є обов'язковою умовою для вступу в організацію.

Європейський суд з прав людини наглядає за дотриманням конвенції у 47-х державах – членах Ради Європи. Фізичні особи також можуть подавати скарги на порушення прав людини в Страсбурзький суд, якщо всі можливості оскарження на рівні держави-члена були вичерпані. Європейський союз готується підписати Європейську конвенцію з прав людини, що свідчитиме про створення єдиного європейського правового простору для більш ніж 820 мільйонів громадян.

Конвенція про права дитини

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини (скорочено КПД або КпПД) є документом про права людини, який визначає цивільні, політичні, економічні, соціальні, медичні та культурні права дітей. Конвенція визначає дитину як будь-яку людину у віці до вісімнадцяти років, окрім випадків, коли повноліття настає раніше відповідно до внутрішнього законодавства держави-підписанта Конвенції.

<https://www.living-democracy.com.ua/legal-texts/>

Компетентності для культури демократії. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві.

У документі описана концептуальна модель компетентностей, яких мають набути учні, щоб мирно співіснувати з іншими людьми в культурно багатоманітному демократичному суспільстві, яку одноставно схвалили європейські міністри освіти на постійній конференції в Брюсселі у квітні 2016 року. Передбачається, що модель буде використана під час ухвалення управлінських рішень і планування в освіті для виховання компетентних, демократичних громадян.

<https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e>

<https://www.coe.int/web/education/competences-for-democratic-culture>

ТВОРИМО
КРАЇНУ,
В ЯКІЙ
ХОЧЕТЬСЯ
ЖИТИ

